

3 1761 06585412 7

СКА ГРАМАТИКА

ДЛЯ

ШКОЛ НАРОДНИХ.

Часть II.

До III. читанки для 5. і 6. року науки.

Уложив

Омелян Попович.

Ціна 80 х.

BRIEF

РГВ

0062491

дом ц. е. видавництва шкільних книжок Відень.

РУСКА ГРАМАТИКА

111

ДЛЯ

ШКІЛ НАРОДНИХ.

Ruska gramatyka dlja shkol narodnyh

Часть II.

До III. читання для 5. і 6. року науки.

Уложив

Омелян Попович.

Пересмотрене виданє тексту з року 1912.

Ціна 80 гелерів.

Накладом ц. к. видавництва шкільних книжок Відень.

1916.

Шкільних книжок, виданих накладом ц. к. видавництва шкільних книжок, не вільно продавати по цінах вищих над ті, котрі на заголовнім листі означені.

Усі права застережені.

Вибір
№ 10
0062491

Часть I.

Наука о звуках, наголосі і словотвореню.

1. А. Реченє, слова, склади, звуки і букви.

§ 1. Приклади. Кож-дий по-ча-ток тяж-кий.

Наука до повтореня. Гадки наші виражаємо реченнями. Реченя складають ся із слів, слова із складів, а склади із звуків. Звуки вималяємо і чуємо. Знаки звуків називають ся букви. Букви пишемо, бачимо і читаємо. Всі букви разом зовемо азбукою. Руска азбука має отсі 32 букви: а, б, в, г, д, е, є, ж, з, и й, і, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я. Крім того є ще й знак змягченя ъ. Руска азбука велика має отсі 32 букви: А, Б, В, Г, Г', Д, Е, Є, Ж, З, И, Й, І, Ї, К, Л, М, Н, О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я.

Звуки а, я, е, є, і, ї, о, ѳо, у, ю, и називаємо голосозвуками, а звуки б, в, г, г', д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ шеле-стозвуками.

Слова ділимо на склади. Слово може мати один або більше складів. Склад може мати один або більше звуків.

Задача. Розложіть реченє: „З Богом починаймо діло!“ а) на слова, б) слова на склади, в) склади

на букви, *г*) означить верх кождої букви знаком **г.** або **ш.**, чи она є знаком голосозвука чи шелестозвука!

§ 2. Приклади: я = йа, є = йе, ї = йі, ю = йу, щ = шч.

Наука. Букви *я, є, ї, ю, щ* означають по два звуки.

Задача. Перепишіть слова: *ягода, вербе, їж, вюн, дощ* — і підчеркніть в них букви, що означають по два звуки.

§ 3. Приклади: **гадѣ, грузѣ, міль, пенѣ, вісѣ, гатѣ, швецѣ**; **будз, джур, дзѣобати.**

Наука. **Є** й такі звуки, що кождей з них виражаємо аж двома буквами, а один навіть трома буквами.

Задача. Підчеркніть в слідуючих словах по дві **буѣви**, що виражають лиш один звук: *мазѣ, кінѣ, мідѣ, міль, конецѣ, гусѣ, гудз, ходжу.*

В. Голосозвуки.

§ 4. Приклади. *а)* **Антін, Европа, Іван, Осип, Уляна, Игнат;**

б) **Яків, Єва, Ївга, Йосиф, Юрій.**

Наука. Голосозвуки *а, е, і, о, у, и* називають ся **тверді**, а звуки *я, е, ї, ѳо, ю* **м'які**.

Задача. Напишіть по 5 слів із кожним *а)* твердим, *б)* м'яким голосозвуком!

§ 5. Приклади: **пола, поля; біле, біле; ніс, ніс; турма, тюрма.**

Наука. Шелестозвуки *н, т, д, с, ц, з, л*, вималяємо перед твердими голосозвуками **твердо**, а перед м'якими **м'яко**.

Задача. Випишіть із 1. уступу читанки слова, в котрих звуки *н, т, д, с, ц, з, л* вималяють ся *а)* м'яко, *б)* твердо.

В. Переміна голосозвуків.

§ 6. Приклади. Дитина бавить ся образом, вози**ю**м, забав**ю**ю, фурка**ло**м, — перстен**е**м, куле**ю**, нага**є**м (не перстен**ь**ом, куль**ю**ю, нага**й**ом).

Наука. По м'яких шепелозвуках переходить о на е або є.

Задача. Відповідайте на питанє: чим бавлять ся діти? іменниками: горох, фасо**ля**, кін**ь**, песик, коза, ягнят**ко**, кош**ик**, вода, пали**ця**, прут**є**, нож**ик**, дин**я**, мала**й**.

§ 7. Приклади: сті**л**, сто-ли; лід, ле-ди; ві**л**, во-ли, мід, ме-д**у**; не-су, я ні**с**; ве-з**у**, я ві**з**; о-тець, віт-ця.

Наука: Склад, що кінчить ся шепелозвуком, називає ся замкнений (н. пр. ві**з**), а склад, що кінчить ся голосозвуком, називає ся отворений (н. пр. во-з**и**),

Голосозвук **о** замінює ся **е** замкненим складі на **і** або **ві**.
Голосозвук **е** замінює ся в замкненім складі на **і**, а по **н**, **т**, **д**, **с**, **ц**, **з**, **л** на **ї**.

Ся переміна голосозвуків називає ся *перезвук*.

В отвореним складі переходить **і** та **ї** на **о** або **е**.
Однак часто остає **о** та **е** також в замкненім. а так само **і** та **ї** в отвореним складі без зміни.

Задача. а) Перетворіть слідуєчі замкнені склади на отворені і назначіть в них перезвук: рід, рік, брід, сніп, гріб, чіп; вівця; піч, кужіль мід, лід!

б) Перемініть отсі отворені склади на замкнені і означіть перезвук: но-га, по-ле; о-тець, о-рел; не-су, не-чі, ве-зу, ве-ли.

§ 8. Приклади. Встаю, миюсь, убираю ся, молюсь, снідаю, йду до школи і вчу ся там.

Наука. На початку слова та по голосозвуках переходить у часто на в подібне до у, а і на й.

Звуки ай, ей, ий, йй, ой, уй; — ав, ев, ив, ов, ув називають ся двозвуки.

Задача. Випишіть із 104. уступу читанки слова, в котрих є 1.) звук **в** та **й**, що повстали із **у** та **і**; 2.) двозвуки!

Г. Поділ шелестозвуків.

§ 9. Приклади. Вимавляйте всі шелестозвуки та уважайте, які прилади мови при вимові кожного з них головню вживаємо.

Наука. Шелестозвуки **п, б, ф, в, м** вимавляємо головню губами й зовемо їх проте губними.

Шелестозвуки н, т, д, с, ц, з, дз вимавляємо головню за помочию зубів і зовемо їх проте зубними, а звуки **с, ц, з, дз** ще й сичачими.

Шелестозвуки г, ґ, х, к вимавляємо при помочи гортанки й називаємо проте гортанними.

Шелестозвуки ж, ч, ш, щ, дж шиплять і зовуть ся проте шиплячі.

Шелестозвуки р та л вимавляємо плавно неначе голосозвуки й називаємо проте плавними.

Шелестозвук й зовем піднебінним, а губне **м** та зубне **н** ще й носовими.

Задача. а) Напишіть із памяти цілу азбуку й означіть, який голосозвук чи шелестозвук кожний звук є. (Н, пр. а = г. тв. [голосозвук твердий], б = ш. губ. — і т. д.);

- б) Виписуйте з 1. уступу читанки поодинокі букви зрядом і зазначіть по кожній, чи она означає твердий чи м'який звук. (Н. пр. а = г. тв.)

Г. Мягченє шелестозвуків.

- § 10. Приклади: паня = панья, пруте = прутье, дїд = дьїд, коцюба = коцьуба, сїно = сьїно, галузе = галузьє, лямпа = льямпа, дзюб = дзьуб.

Наука. Мягкі голосозвуки я, е, ї, ю мягнуть попередні шелестозвуки н, т, д, с, ц, з, л.

- Задача. Виписіть із 2. уст. чит. всі слова, в котрих є шелестозвуки н, т, д, с, ц, з, л змягчені голосозвуками: я, е, ї, ю!

- § 11. Приклади: бю = бйу, ве = вйе, месо = мйасо, пе = пйе, ряд = рйад.

Наука. Голосозвуки я, е, ї, ю не мягнуть шелестозвуків б, в, м, н, р.

- Задача. Виписіть із 2. уст. чит. слова, де по б, в, м, п, р стоїть я, е, ї, або ю!

- § 12. Приклади. а) При дзвонї вужнеко. В літї тепло. В городї зелено. В лісі дерева. На луці цвїти. В лузі пташки. На столї скатерть.

- б) В торбі хлїб. На головї волює. Живемо в домї. В снопї стебла. В мурї цегла. В шафі одїж.

Наука. Коли по змягчених шелестозвуках н, т, д, с, ц, з, л пишемо ї, тоді по незмягчених б, в, м, н, р, ф пишемо і.

- Задача. Виписіть із 3. уст. чит. слова, в котрих є а) звук ї, б) звук і!

- § 13. Приклади. Бог лиш тому помагає, хто о Бозї памятає. Божє, помагай! Чоловік не ангел; не

говори проте, чоловіче, о жаднім чоловіці нічого злого! — Порох шкодить очам, не бавте ся проте в поросі!

Наука. Гортанні голосозвуки переходять перед е, і, ї часом на шипячі та сичачі.

Задача. а) Доповийть реченє: „Говоримо о“ словами: „рік, бік, миска, ложка, нитка; ріг, стіг, нога, слуга, котюга; горох, порох, шкорух“ і підчеркніть в них зміну гортанних!

б) Напишіть, як кличемо: Бога, друга, чоловіка, небогу — і підчеркніть зміну гортанних!

§ 14. Приклади. Порох порошить очи. Все від Бога, все Боже. Що до чоловіка належить, то чоловіче. Луска лущить ся. Риба в лусці

Наука. Х м'ягчить ся на сь або на ш, г на зь або на ж, к на ць або на ч, ск на сць або на ц.

Задача. З котрих гортанних шелестозвуків поветали шипячі та сичачі в слідуючих словах: ворожий, горошок, річний, в ріці, в орісі, в розі, в місці, ліщина.

§ 15. Приклади: куля, кулі; паня, панї; ялиця, ялиці; рожя, рожі; туча, тучі; суща, сущі; гуща, гущі; саджа, саджі.

Наука. Шелестозвуки ж, ш, щ, ц, дж повстали зі зм'ягченя інших шелестозвуків, тому називаємо їх зм'ягчені. Они не можуть дальше м'ягчити ся, тому пишемо по них і, а не ї. Так само не можуть по них стояти м'яккі голосозвуки я, е, йо, ю.

Задача. Напишіть у множині іменники: колач, книш, вуж, дощ, вежа, круча, душа, теця — і підчеркніть кінцевий голосозвук!

§ 16. Приклади. В письменній мові не кажемо платю а плачу́, не хрестю а хрещу, не сидю а сиджу, не просю а прошу, не возю а вожу, не сікти а січи, не бігти а бічи.

Наука. Зубний шелестозвук *т* може змягчитися на *ч*, *д* на *дж*, *с* на *ш*, *з* на *ж*, *ст* на *щ*, *кт* і *гт* на *ч*.

Задача. Скажіть слідуєчими дієсловами, що робить кождий з вас тепер: платити, мастити, сидіти, голосити, мазати, хотіти, писати. Підчеркніть в кождім слові змягчений шелестозвук а верх него напишіть той, з котрого він поветав.

§ 17. Приклади. Шукай прав-ди, стережи ся крив-ди! Бог завжди і всюди був, є і буде. — Усе марне, бо все минає ся.

Наука. Коли звук *в* стоїть в тім самім складі *т* голосозвуку, то творить з ним двозвук.

На початку складу читаємо в як *у*, ба й пишемо замість него *у*.

Задача. Вишишіть із 176. уст. чит. слова 1.) в котрих **в** творить двозвук, 2.) в котрих **В** на початку складу зближає ся до **У**, 3.) в котрих замість **В** написано **У** і підчеркніть *у* всіх тих словах букви **В** та **У**!

§ 18. Приклади. Чоловік бувалий бував багато по світі. Лист зівалий; він зівяв від холоду.

Наука. **Л** зміняє ся на **в**, коли творить з попереднім голосозвуком склад; вималяємо тоді такий звук також як двозвук.

Задача. Напишіть, що ви всі і кождий з вас робили сьогодні в школі та підчеркніть в тих

дїсловах знаки тих звуків, що змінили ся один на другий; н. пр. ми моли**л**и ся, я моли**в** ся і т. д.

§ 19. Приклади: а) ми вез-**л**и, я віз; ми нес-**л**и, я ніс; ми греб-**л**и, я гріб; ми скрі**п**-ли, я скріп; ми мо**к**-ли, я мок; ми мо**г**-ли, я міг; ми тер-**л**и, я тер; але взнес-**л**ий і т. п.

б) я не кра**д**у, ми не кра**л**и, він кра**в**; мет**у**, мели, мі**в**.

Наука. а) По б, н, к, з, с, г і по р випадає л на кінці складу без слїду, але з'являє ся знов, коли по нїм слїдує склад дальший.

б) Звук д та т випадають перед л, а л творить з попереднім голосозвуком двозвук іє, їв і т. п.

Задача. Скажіть слїдуючими дїсловами, що ви всі робили і що кождий з вас робив: трясти, застрягнути, лізти, терти, сперти, стерти, дерти; сяду, кладу, плету, везу. Підчеркніть у виробі букву л!

2. На́голос.

§ 20. Приклади. а) кінь, ко́-ні; віл во-лі́; кач-ка, кач-кí; гу-ся́, гу́-ся-та; б) пла-чу́, пла́-чу; го-ро́д, го́-род (місто); в) ме-не́, до ме́-не.

Наука. а) певний склад слів більшескладових вима-вляємо з більшим притиском. Сей притиск називає ся на́голос.

б) Деякі слова різняться ся тільки на́голосом.

в) Деякі слова зміняють в полуценю з иньшими свій на́голос.

Задача. Напишіть з пам'яті стих, який знаєте, і пазначіть в кождім слові наголос, та поправте єго потім після книжки!

3. Корінь, на́ростки, приставки, пенъ і окінченя слів.

§ 21. Приклади: да-ти, да-р, да-ча, да-нь, да-не, да-нина, да-ток, да-тель, да-рунок, да-рмо, да-ремно; — до-да-ти, ви-да-ти, роз-да-ти, по-да-ти, про-да-ти, від-да-ти, за-да-ти, пере-да-ти, у-да-ти, по-да-рунок; — да-рмоїд, да-рмовис.

Наука. Всі слова сих прикладів мають спільну частъ да; ся спільна частъ називає ся **корінь**.

Додатки, приставлені до кореня спереду, зовуть ся приставки.

Додатки, що наросли на кінци кореня, зовуть ся наростки.

Задача. Винайдіть корінь слідуючих слів: стати, став, стаїня, стан; — бити, бич, убивати, розбишака; — пасти, паєу, пастух, пастівник, пасовиско, пастир; — родити, народ, уродини, родичі, родина; — білий, біле, білок, більмо.

§ 22. Приклади: да-р, дар-и, дар-ом, дар-ма, дар-ую.

Наука. Часто лучать ся наростки тісно з корінем слова. Такий з наростком тісно полученій корінь зове ся **пенъ** слова.

Задача. Відділіть в слідуючих словах пні від наростків і приставок: давець, додаване, прбвід, проводир, прародич, родина, злість, злоба, веселий, веселість, курятко, курка, деревце, деревище, бабка, бабин, голосний, голосистий, ковалів, ковалиха, замах, махнути, вистріл, стрілити, хвальба, хвалити, хвалько, наслухати, слухняний, послух, пороздаровувати, попереносити.

§ 23. Приклади: да-ти; да-ю, да-єш, да-є, да-ємо, да-єте, да-ють, да-в, да-ла, да-ло, да-ли; —

дарунок, дарунк-У, дарунк-ОВИ, дарунк-ОМ, дарунк-И, дарунк-ІВ, дарунк-АМ, дарунк-АМИ, дарунк-АХ.

Наука. Наростки, що служать лише до твореня відмін того самого слова, називають ся окінченнями або й закінченнями.

Задача. Перепишіть 75. уст. чит. і підчеркніть змінні окінчення поодиноких слів!

4. Зложені слова.

§ 24. Приклади: листо-пад, водо-пад, листо-нош, міхо-нош, північно-східна Авістро-Угорщина.

Наука. Из одних слів складаємо нові зложені. Перше із зложених слів кінчить ся звичайно на о. Деякі зложені слова, особливо довші і чужі, розділяємо розділкою (-).

Задача. а) Зложіть із слідующих слів нові, сказавши, який є той, що має: білі боки, білий вус, біле лице, чорний вус, довгий ніс, довгі руки, довгі ноги, красні пера, чорне око; — як називаємо: спад води, ловця риби, творця чуда; — як того, що діє зле, не кров, їсть людий, водить діда, носить воду, дунить гроші.

б) Випишіть із 3. части 177. уст. чит. зложені слова і розложіть їх на складові часті!

Часть II.

Части мови відмінні.

1. Части мови.

§ 25. Приклади. Тепер у нас усюди є школи народні. Ох, коби то в них було лише багато діточок, та коби они всі вчили ся пильно; тоді жилось би нашому рускому народови лекше і ліпше.

Наука. Наша мова складає ся із слів. Отже слова є частии мови. Розріжняємо девять частий мови рускої а то:

1. *іменники*, є то імена предметів (осіб, звірят і річий неживих), н. пр. школи, діточки, нарід і т. п.;
2. *прикметники*, що означають прикмети осіб, звірят і річий, н. пр. народні (школи), руский (нарід);
3. *числівники*, що означають число осіб, звірят або річий н. пр. багато (діточок) і т. п.;
4. *займенники*, що ставимо замість іменників, н. пр. них (замість: школах), они (замість: діти) і т. п.;
5. *дієслова*, що означають діяство, н. пр. вчили ся, жилось і т. п.;
6. *приіменники*, що стоять при іменах і виражають відношенє одних слів до других, н. пр. у (нас), в (них) і т. п.;

7. прислівники, що означають місце, час або спосіб дієства чи прикмет, н. пр. тепер (є), усюди (є), пильно (вчилися), лекше (жилосьби) і т. п.:

8. злучники, що злучують слова або реченя, н. пр. (лекше) і (ліпше), та коби, і т. п.:

9. оклики, що виражають чувство н. пр. ох! і т. п.

Задача. Означить, яка часть мови є кожде слово в повнєших прикладах.

2. А. Іменники.

§ 26. Наука до повтореня. Іменники є імена предметів (осіб, звірят і річий неживих).

Задача. Виписіть із 3. уступу читанки іменники!

§ 27. Приклади: господар, кінь: — жито, сто-дола, плуг.

Наука. Імена сотворінь живих зовуть ся іменники животні, а імена річий неживих неживотні.

Задача. Виписіть із попередної задачі (§ 26.) іменники а) животні, б) неживотні!

§ 28. Приклади: громада, череда, ліс.

Наука. Іменники, що означають збір осіб, звірят або річий, називають ся збірні.

Задача. Напишіть іменники, що означають збір (багато) жовнярів, людей, коний, коров, овець, пчл, книжок, дерев, корчів!

§ 29. Приклади. Хата, голос, амоніак, мід, воздух: — пильність, лїнивство, добрість, злість.

Наука. Імена предметів, що їх можемо розпізнати змислами (очима, слухом, нюхом, смаком і дотиком), зовуть ся іменники змислові; імена-ж предметів таких, що їх можемо тільки подумати, се іменники подумані.

Задача. Випишіть із 2. уст. чит. всі іменники й означіть буквами (з.) або (п.), чи они змислові чи подумані!

§ 30. Приклади. Юрій Федькович, Буковина, Карпати, Топорівці, Чернівці, Прут, Русини.

Наука. Імена хрестні і прізвища поодиноких осіб, та імена країв, гір, сіл, міст, вод та народів і т. п. поодиноких річій зовуть ся імена власні.

В іменах власних пишемо все велику букву початкову.

Задача. а) Випишіть імена власні з 159. уст. чит.

б) Напишіть імена хрестні і прізвища свої та ваших товаришів шкільних!

в) Напишіть по 5 імен сіл, міст, країв, гір, потоків, рік і народів!

§ 31. Приклади. Вифлеєм, Давід, Мойсій, Соломон, Ате́ни, Рим, Колю́мб, Бордо́, Пари́ж, Льо́ндон, Ге́те, Ші́ллер, Собе́ский, Раде́цкий, Ази́я, Арабі́я, Іта́лія, Каі́н, Сіо́н.

Наука. Чужі імена власні пишемо так, як їх вимовляти належить.

Задача. Випишіть чужі (не-руські) імена власні із 177. уст. чит.

В. Творене іменників.

§ 32. Приклади. а) 1. дар, 2. крило, 3. дань, 4. датель, 5. битва, 6. туніт, 7. сім'я;

б) 1. вербе, 2. качур, 3. проводир, 4. милостиня, 5. веселість, 6. лицарство, 7. гуся, 8. дідич, 9. полевий, 10. вітчим, 11. возие, 12. гадюга, 13. деревище, 14. деревиско, 15. бідняга, 16. Михась, 17. Петрусь, Гануся;

в) 1. почтар, 2. брехня, 3. опікун, 4. просьба.

Наука. Іменники творимо:

- а) із пнів дієсловних наростками: 1. *-р*, 2. *-ло*, 3. *-нь*, 4. *-тель*, 5. *-тва*, 6. *-іт*, 7. *-мя*;
- б) із пнів іменних наростками: 1. *-е*, 2. *-ур*, 3. *-ир*, 4. *-иня*, 5. *-ість*, 6. *-ство*, 7. *-я*, 8. *-ич*, 9. *-евий*, 10. *-им*, 11. *-иж*, 12. *-юка*, 13. *-ице*, 14. *-иско*, 15. *-яга*, 16. *-сь*, 17. *-уєь* або *-уєя*.
- в) із одних і других пнів наростками: 1. *-ар*, 2. *-ня*, 3. *-ун*, 4. *-ба*.

Задача. Утворіть відповідними наростками сеї науки іменники із слів:

- а) 1. дати, пити; 2. крити, білити, мазати; 3. дати, пристати; 4. дати, учити; 5. бити, молити; 6. тупати, шепнути; 7. сїяти, знати;
- б) 1. верба, волос; 2. кача; 3. провід; 4. милість; 5. веселий, високий, злий; 6. лицар, товариш, каліка; 7. гуси, козел; 8. дід, рід, пан; 9. поле; 10. отець; 11. віз, стіл; 12. гад, камінь; 13. і 14. дерево, багно; 15. бідний; 16. Михайло, Іван; 17. Петро, баба;
- в) 1. почта, писати; 2. брехати, двоє; 3. опіка, свистати; 4. просити, злий, друг, грозити.

В. Рід іменників.

§ 33. Приклади: той муж, та жінка, то вікно.

Наука до повтореня. Іменники можуть бути роду мужеского, женьського або середного. Рід іменників пізнаємо в однині по словах: той, та, то.

Задача. Випишіть із 54. уст. чит. іменники і поставте перед кожний слово: той, та або то, а по кождім означіть в скобках рід буквами (м.), (ж.) або (с.)!

§ 34. Приклади: дзюб, ніс, палець, нагай.

Наука. Рід іменників пізнаємо по частині і по окінченню.

Іменники роду мужеского кінчать ся звичайно на шелестозвуки.

Є однак і іменники женського роду, що кінчать ся на шелестозвуки, н. пр. кров, ніч, миш, сіль і т. п.

Задача. Випишіть із 50. уст. чит. іменники, що кінчать ся на шелестозвуки і означіть в скобках їх рід!

§ 35. Приклади: хата, хаща, куля, диня.

Наука. Іменники женського роду кінчать ся звичайно на -а або -я.

Є однак іменники і мужеского роду, а то імена мушчин, тай середного, а то найбільше імена здрібнілі, що кінчать ся на -а або -я; н. пр. мушчина, тегля (м), — кача, гуся (с).

Задача. Випишіть із 53. уст. чит. іменники, що кінчать ся на = а та = я, й означіть їх рід!

§ 36. Приклади: око, лице, житє.

Наука. Іменники роду середного кінчать ся звичайно на -о, -е, або -є.

Є однак і мужескі іменники, а то імена мушчин, що кінчать ся на -о; н. пр. тато, вуйко.

Задача. Випишіть із 52. уст. чит. іменники, що кінчать ся на -о, -е і -є, та означіть їх рід!

Г. Відміна іменників.

§ 37. *Наука до повтореня.* Іменники мають два числа: однину і множину. Іменник стоїть в однині, коли означає лиш один предмет (одну особу, звїрину або річ), а в множині, коли означає много пред-

метів (багато осіб, звірят або річок). Рід іменників пізнаємо в однині. Коже число має 7 відмінків. За поодинокими відмінками питаємо (1. хто, що? 2. кого, чого? 3. кому, чому? 4. кого, що? 5. як кличемо? 6. ким, чим? 7. о кім, о чім?). Зміна закінчень іменників у відмінках однини і множини зове ся відміна іменників.

§ 38.

I. відміна (мужеска).

1. взорець I. відмини.

Відмі- нок	Питанє	О д н и н а		
1.	хто? що?	а) лис	б) клуб	в) чоловік
2.	кого? чого?	ліс-а		
3.	кому? чому?	ліс-ОВИ		
4.	кого? що?	ліс-а.	клуб.	чоловік-а
5.	як кличемо?	ліс-е!		чоловіч-е!
6.	ким? чим?	ліс-ОМ		
7.	о кім? о чім?	ліс-ї.	клуб-ї,	чоловіц-ї

Відмі- нок	М н о ж и н а		
1.	а) ліс-И.	б) клуб-И,	чоловік-И
2.	ліс-ІВ		
3.	ліс-АМ		
4.	ліс-И.	чоловік-ІВ	
5.	ліс-И!		
6.	ліс-АМИ		
7.	ліс-АХ		

Наука. Після сего взірця відміняють ся звичайно іменники мужескі, що кінчать ся на шелестозвуки тверді.

Задача. Відмініайте після сего взірця іменники: а) ангел, дрозд, воїн, брат, кос; б) луб, остров, череп; в) пророк, крук!

§ 39. Приклади: сто-ла́, етіл; о́-ен, вісь; ме́-ду, мід; ле́-ду, лід.

Наука. Склади, що кінчать ся голосозвуком, зовуть ся **отворені**, а склади, що кінчать ся шелестозвуком, **замкнені**.

*Звук і, ві, та ї, що є в замкненім складі, переходить в отворенім на о та е, а часом буває на відворот. Сю переміну звуків називаємо **перезвук**.*

Задача. Напишіть іменники: мід, рід, віл, віз, брід, під, гніт, гриб, біб, лід, ніс, ослін, чобіт в множині!

§ 40. Приклади. 1. в. рід, 2. в. рода і роду; але 1 в. досьвід, 2. в. досьвіду.

Наука. В 2. відм. одн. мають деякі іменники побіч закінчення **а** також закінченє **у** (н. пр. рід, рода і роду) або тільки **у** (н. пр. досьвід, досьвіду).

Задача. Напишіть в 2. відм. одн. іменники: блуд, лист, сьвіт, обід, повіт, цьвіт, гнів, нарід, обліг, міст, вітер, гриб, гріх, етіл, луг, голод, жарт, мороз, верх!

§ 41. Приклади. 1. в. вугол, 2. в. вугла, 3. в. вуглови, 6. в. вуглом, 7. в. вуглі;

1. в. пес, 2. в. пса, 3. в. псови, 4. в. пса, 6. в. псом, 7. в. псі;

1. в. лев, 2. в. льва, 3. в. львови, 4. в. льва, 5. в. льве, 6. в. львом, 7. в. льві.

Наука. Декотрі іменники викидають в 2. і в дальших відм. **о** та **е** перед закінченєм: по випавшім **е** *м'ягчить ся л на ль*.

Задача. Відмініайте іменники: сон, котел, лев, осел, орел, майстер.

§ 42. Приклади. 1. в. лис, 2. в. ліса, 4. в. ліса; —
1. в. влюб, 2. в. клуба, 4. в. влюб.

Наука. 4 відм. одн. іменників животних рівний 2., а неживотних 1.

Задача. Відповідайте на питанє: кого або що ви виділи? іменниками задач §§. 38.—41. і означіть в скобках, котрому відмінкови рівний 4. відмінок кожного з тих іменників!

§ 43. Приклади. 1. в. лоша́ѣ, 5. в. лоша́ѣу, 7. в. на лоша́ѣу.

1. в. у́чение, 5. в. у́чениѣу! 7. в. на у́чениѣу.

1. в. язѣ́чок, 5. в. язѣ́чѣу! 7. в. на язѣ́чѣу.

Наука. Іменники на *ак, ик, та ок* мають в 5. і 7. відм. одн. звичайно закінченє *у*.

Задача. Поставте в 5. і 7. відм. одн. іменники: коник, кошик, ножик, столик, ученик, жайворонок, свідок, язичок, листочок, гусак, дивак, рибак, лошак, сірак!

§ 44. Приклади. 1. в. мн. чолові́ки, 2. в. чолові́ків, 4. в. чолові́ків;

1. в. мн. ліси, 2. в. лісів, 4. в. ліси;

1. в. мн. клуби, 2. в. клубів, 4. в. клуби.

Наука. 4. відм. множини іменників особових рівний 2., імен звѣрят рівний звичайно 1., а імен річій завсїди 1 мн.

Задача. Поставте іменники задачі §. 42. в 4. відмінок мн. й означіть в скобках, котрому відмінкови кожний із них рівний!

45. Приклади. Однина: 1. в. ба́тько, 2. в. ба́тька, 3. в. ба́тькови, 4. в. ба́тька, 5. в. ба́тьку! 6. в. ба́тьком, 7. в. с ба́тьку;

Множина: 1. в. батьк^ї, 2. в. батьк^{ів}, 3. в. батьк^{ам}, 4. в. батьк^{ів}, 5. в. батьк^ї! 6. в. батьк^{ами}, 7. в. о батьк^{ах}.

Наука. Іменники мужеского роду на *о* відмінюють ся після 1. взірця.

Задача. Відмінуйте іменники: Данило, Петро, тато, міняйло, бурмило!

§ 46. 2. взорець І. відміни.

Відмінок	Питанє	О д н и н а
1.	хто? що?	а) учітель. б) добродіи. в) товариш
2.	кого? чого?	учітел-я товариш-а
3.	кому? чому?	учітел-еви, доброді-еви, товариш-ови
4.	кого? що?	учітел-я, товариш-а
5.	як кличемо?	учітел-ю! товариш-у!
6.	ким? чим?	учітел-ем, доброді-ем, товариш-ом
7.	о ким? о чім?	учітел-ю (-ї), товариш-у(-ї)

Відмінок	М н о ж и н а
1.	а) учител-ї. б) доброді-ї. в) товариш-ї
2.	учител-їв, товариш-ів
3.	учител-ям, товариш-ам
4.	учител-ів, товариш-ів
5.	учител-ї!, товариш-ї!
6.	учител-ями, товариш-ами
7.	учител-ях, товариш-ах

Наука. Після сего взірця відмінюють ся звичайно іменники мужеского роду, що кінчать ся 1.) на *ь* і багато на *р*, 2.) на *ї* і 3.) на шелестозвук шиплячий.

Задача. Відмінуйте після дотичного прикладу сего (2.) взірця іменники: 1. блень, місяць, приятель;

2. солові́й, Ю́рій, нага́й; 3. ніж, а́ркуш, ро́дич, хрущ!

§ 47. Приклади. Множина: 1. в. косарі́, 2. в. косарі́в, 4. в. косарі́в, 5. в. косарі́!

Наука. Іменники на *р* мають в закінченнях 1., 2., 4. і 5. відмінку множини *і* а не *ї*.

Задача. Відмініайте після взірця „учитель“ іменники: коса́р, ліка́р, сідля́р, школя́р, калама́р, міху́р, кушні́р, монасти́р!

§ 48. Приклади. 1. в. край, 2. в. кра́я або краю́; 1. в. тяга́р, 2. в. тягара́ або тягару́.

Наука. В 2. відм. одн. мають деякі іменники сего взірця побіч закінчення на *я* (*а*) також закінчене на *ю* (*у*).

Задача. Поставте в 2. відм. одн. іменники: крохма́ль, кле́й, ма́й, олі́й, звича́й, урожа́й, лі́й, покі́й, кукі́ль, хмі́ль, дег(о)ть, та́н(е)ць, ка́ш(е)ль, пе́р(е)ць, гай, гні́й, ог(о)нь, рай, край; — дощ, борщ, плач, тяга́р!

§ 49. Приклади. 1. в. хло́пець, 5. в. хлопче́!

Наука. В 5. відм. одн. мають деякі іменники закінчене *-че*.

Задача. Поставте в 5. відм. одн. іменники: хло́пець, чужині́ць, краве́ць, купе́ць, молодéць, чер(н)е́ць, оте́ць, народоло́бець, Украї́нець, Німе́ць!

§ 50. Приклади. 1. в. одн. гість, 2. в. мн. гóстий; 1. „ „ чо́біт, 2. „ „ чо́біт; 1. „ „ селяни́н, 2. „ „ селя́н.

Наука. В другім відм. мн. мають деякі іменники 1.) замість *-їв* закінченє *-ий*, 2.) инші остають без закінченя, а 3.) іменники з наростком *-ин* відкидають і те закінченє.

Задача. Поставте в 2. відм. мн. іменники: 1.) гість, гріш, кінь; 2.) чобіт, локот(ь); 3.) селянін, християнин, міщанин!

§ 51. Приклади. а) 1. в. Петрун**ь**о, 2. в. Петрун**я**, 3. в. Петрун**е**ви, 4. в. Петрун**я**, 5. в. Петрун**ю**, 6. в. Петрун**е**м, 7. в. о Петрун**ю**.

б) 1. в. хлопч**і**ще, 2. в. хлопч**і**ща, 3. в. хлопч**і**щ**е**ви, 4. в. хлопч**і**ща, 5. в. хлопч**і**ще, 6. в. хлопч**і**щ**е**м, 7. в. хлопч**і**щ**у**.

Наука. Іменники муж. роду на *-ьо* відміняють ся після 2. взірця як іменник „учитель“, а іменники муж. роду на *-е* як іменник „товариш“.

Задача. Відмініайте іменники: а) Павлу**н**ьо, н**е**н**ь**о; б) хлопч**і**ще, сирот**і**ще!

Увага до I. відміни.

§ 52. Приклади. 1. в. Христ**о**с, 2. в. Христ**а**, 3. в. Христ**о**ви, 4. в. Христ**а**, 5. в. Христ**е**! 6. в. Христ**о**м, 7. в. о Христ**і**.

Наука. Деякі іменники відміняють ся видом окремим, н. пр. Христ**о**с (без *-ос*), Г**о**спод**ь** (після 1. взірця), вел**і**кден**ь** (із вставним *о* по *к*), б**р**ат (в 1., 3., 6. і 7. відм. мн.) має також закінченя *-я*, *-ям*, *-ями*, *-ях*.

Задача. Відмініайте іменники: Г**о**спод**ь** і Христ**о**с в одн., а іменники: вел**і**кден**ь** і б**р**ат в обох числах!

§ 53.

II. відміна (женьська).

1. взорець II. відміни.

Відмінок	Питанє	О д н и н а		
1.	хто? що?	а) сїл-а.	б) рїб-а.	в) мўх-а
2.	кого? чого?	сїл-и		
3.	кому? чому?	сїл-ї.	рїб-ї.	мўс-ї
4.	кого? що?	сїл-у		
5.	як кличемо?	сїл-о!		
6.	ким? чим?	сїл-ою		
7.	о кїм? о чїм?	сїл-ї.	рїб-ї.	мўс-ї

Відмінок	М н о ж и н а		
1.	а) сїл-и.	б) рїб-и.	в) мўх-и
2.	сїл		
3.	сїл-ам		
4.	сїл-и		
5.	сїл-и		
6.	сїл-ами		
7.	сїл-ах		

Наука. Після сего взірця відміняють ся іменники женьского роду на -а з попереднім шелестозвуком твердим.

Задача. Відміняйте після відповідних примірів повнєшого взірця іменники: а) корбна, кáрта, громáда, завїса, козá, могїла; б) жáба, грїва, кáра, шóпа, яма; в) мўха, рукá, кнїга, фїга!

§ 54. Приклади. Одн. 1. в. воєвóда, 2. в. воєвóди, 3. в. воєвóдї, 4. в. воєвóду, 5. в. воєвóдо!

6. в. воєво́дою, 7. в. о воєво́ді. — Мн. 1. в. воєво́ди,
2. в. воєво́дів, 3. в. воєво́дам, 4. в. воєво́дів,
5. в. воєво́ди! 6. в. воєво́дами, 7. в. о воєво́дах.

Наука. Після сего взірця відмінюють ся і мужескі іменники на -а; але в 2. відм. мн. прибирають закінченє мужеского роду -ів.

Задача. Відмініайте іменники: а) воєво́да, газда́;
б) калі́ка, бідня́га!

§ 55. Приклади. Мн. 1. в. школи, 2. в. шкіл;
1. в. слеза́, 2. в. сліз.

Наука. В 2. відм. мн. переходить о, е в замкненім складі на і, ї.

Задача. Поставте в 1. і 2. відм. мн. іменники:
береза́, шко́ла, слеза́, коса́, стодо́ла, підко́ва;
підло́га, коза́, робо́та, осóба, дорóга, я́года,
пчола́ — і підчеркніть перезвук!

§ 56. Приклади. Мн. 1. в. вівірки, 2. в. вівірок;
„ 1. в. сестри, 2. в. сестёр.

Наука. В 2. відм. мн. вставляємо деколи задля лекшої вимови межі кінцеві шелестозвуки о або е; се називаємо вставкою.

Задача. Поставте в 1. і 2. відм. мн. іменники:
вівіре́а, га́дка, со́сна, це́рква, за́куска, за́тичча,
ігра́шка, сестра́, рі́чча, голо́вка, до́ньча,
жі́нка, ня́нча, шлі́йка!

§ 57.

2. взорець II. відміни.

Відмі- ок	Питанє	О д н и н а		
1.	хто? що?	а) царіц- я ,	б) ліні- я .	в) рож- а
2.	кого? чого?	царіц- ї .		рож- і
3.	кому? чому?	царіц- ї (и),	ліні- ї .	рож- і
4.	кого? що?	царіц- ю .		рож- у
5.	як кличемо?	царіц- е!	ліні- е!	рож- е!
6.	ким? чим?	царіц- ею .	ліні- ею ,	рож- ею
7.	о кім? о чім?	царіц- ї (и),	ліні- ї ,	рож- і

Відмі- нок	М н о ж и н а		
1.	а) царіц- ї ,	б) ліні- ї ,	в) рож- і
2.	царіц ь ,	ліні- ї .	рож
3.	царіц- ям ,		рож- ам
4.	царіц- ї ,		рож- і
5.	царіц- ї!		рож- і!
6.	царіц- ями .		рож- ами
7.	царіц- ях .		рож- ах

Наука. Після сего взірця відміняють ся іменники женського роду на **-я**, **-жа**, **-ча**, **-ша**, **-ца**.

З а д а ч а. Відмініайте після примірів повисшого взірця іменники: *а)* кўля, діня, зазўля, палиця; *б)* лелі**я**, ш**и**я, бібл**и**я, процєс**и**я; *в)* вєжа, гру**ш**а, тє**щ**а, зад**а**ча!

§ 58. Приклади. Одн. 1. в. тє**с**ля, 2. тє**с**лі, 3. тє**с**лі, 4. тє**с**лю, 5. тє**с**льо! 6. тє**с**лею, 7. тє**с**лі.

Мн. 1. тє**с**лі, 2. тє**с**л**ів**, 3. тє**с**ля**м**, 4. тє**с**л**ів**, 5. тє**с**лі, 6. тє**с**ля**ми**, 7. тє**с**ля**х**.

Наука. Після повисшого взірця відміняємо й іменники муж. роду на **-я** та **-жа**; тільки в 5. відм. одн.

мають деякі закінчення **-ьо** або **-о**; а в 2. і 4. відм. мн. закінченє **-їв** та **-ів**.

Задача. Відмініайте іменники: а) тэсла і пяніця; б) судніа; в) вельмóжа!

§ 59.

3. взорець II. відміни.

Відмі- нок	Питанє	О д н и н а	М н о ж и н а
1.	хто? що?	а) ча́сть, б) річ	а) ча́ст-и, б) річ-и
2.	кого? чого?	ча́ст-и	ча́ст-иї
3.	кому? чому?	ча́ст-и	ча́ст-ям, річ-ам
4.	кого? що?	часть	ча́ст-и
5.	як кличемо?	ча́ст-е!	ча́ст-и
6.	ким? чим?	ча́ст-ею	ча́ст-ями, річ-ами
7.	о кім? о чім?	ча́ст-и	ча́ст-ях, річ-ах

Наука. Після сего взірця відмінняють ся звичайно іменники женьського роду, що кінчать ся на шелестозвук.

Задача. Відмініайте після сих взірців іменники: а) відповідь, ціль, тїнь, повість, твар; б) добич, пóдорож, при́горщ!

§ 60. Приклади. 1. кість, кости; 1. вівці, овець; 1. бдіж, 2. одéжі; 1. піч, 2. пéчі.

Наука. Деякі іменники, що належать до сих взірців, мають також перезвук.

Задача. Відмініайте отєі іменники й означіть в них перезвук: кість, вісь, сіль, па́кість, ніч, по́міч; о́сінь, купі́ль, по́стїль, бді́ж, піч!

III. Відміна.

§ 61.

1. в зорець III. відміни.

Відмінок	Питанє	О д н и н а
1.	хто? що?	а) тїл-о, б) озер-о. в) яблук-о
2.	кого? чого?	тїл-а
3.	кому? чому?	тїл-у
4.	кого? що?	тїл-о
5.	як кличемо?	тїл-о!
6.	ким? чим?	тїл-ом
7.	о кїм? о чїм?	тїл-ї, озер-ї, ябло-ці

Відмінок	М н о ж и н а
1.	а) тїл-а, б) озер-а, в) яблук-а
2.	тїл
3.	тїл-ам
4.	тїл-а
5.	тїл-а!
6.	тїл-ами
7.	тїл-ах

Наука. Після цих взірців відмінюють ся звичайно іменники середнього роду з окінченєм на -о.

Задача. Відмініайте так само іменники: а) колїно, сїто, чўдо, шїло; б) прїдиво, лїкарство, повїсмо; в) ўхо, лїко.

§ 62. Приклади. 1. лїжео, 7. на лїжку.

Наука. Деякі іменники закінчені на -ко мають в 7. відм. одн. -у.

Задача. Поставте в 7. відм. одн. іменники: (говоримо: о кїм, о чїм?) прїзвіско, вїсько, кўратко, лїчко, лїжка, бчко, ўшко, мїстбчко, яблочко, сїрденько, телятко!

§ 63. Приклади. Мн. 1. небеса́, 2. небес, 3. небеса́м, 4. небеса́, 5. небеса́! 6. небеса́ми, 7. в небеса́х.

Наука. Деякі іменники з окінченням **-о** в однині відмінюють ся в множині в особливий спосіб.

Задача. Відмініайте в мн. іменники: небо́ (небеса́), чу́до, (чудеса́)!

§ 64. Приклади. а) Мн. 1. зёрна, 2. зерéн; б) Мн. 1. колéса, 2. колéс; 1. до́бра, 2. дiбр.

Наука. Деякі іменники на **-о** мають в 2. відм. мн. а) вставку, иньші б) перезвук.

Задача. Поставте в 2. відм. мн. іменники: а) зёрно, крі́сло, волокно́, вікно́, сукно́, я́єчко, полотно́, стебло́, весло́, ребро́, відро́, перевесло́, ярмо́, шатро́, число́, сiдло́; б) ко́лесо, село́, добро́!

§ 65. 2. взорець III. відмінн.

Відміннок	Питанє	О д н и н а		
1.	хто? що?	а) со́нц-е,	б) насiн-е,	в) топорiщ-е
2.	кого? чого?	со́нц-я,		топорiщ-а
3.	кому? чому?	со́нц-ю,		топорiщ-у
4.	кого? що?	со́нц-е,	насiн-е.	топорiщ-е
5.	як кличемо?	со́нц-е!	насiн-е!	топорiщ-е!
6.	ким? чим?	со́нц-ем,	насiн-ем,	топорiщ-ем
7.	о кiм? о чiм?	со́нц-ю		топорiщ-у

Відміннок	М н о ж и н а	
1.	а) со́нц-я.	б) насiн-я, в) топорiщ-а
2.	сонць.	топорiщ
3.	со́нц-ям,	топорiщ-ам
4.	со́нц-я.	топорiщ-а
5.	со́нц-я!	топорiщ-а!
6.	со́нц-ями,	топорiщ-ами
7.	со́нц-ях,	топорiщ-ах

Наука. Після сего вірця відміняють ся іменники середного роду з окінченєм на *-е та -є*.

Задача. Відміняйте так само іменники: *а)* сёрце, вікóнце, місце; *б)* зїле, камїне, колóсьє, закїнченє, пїтанє; *в)* порўче, прїзвище, пїддаше!

§ 66. Приклади. *а)* мн. 1. крїльця, 2. крилéць; *б)* мн. 1. поля, 2. пїль.

Наука. Деякі іменники на *-е* мають в 2. відм. мн. *а)* вставку, а деякі *б)* перезвук.

Задача. Поставте в 2. відм. мн. отсї іменники і означіть *а)* вставку: крильцé, яйцé, деревцé, зеренцé, колїсцé, стебельцé; *б)* перезвук: пóле!

§ 67. 3. вворець III. відмінн.

Відмінок	Питанє	О д н и н а	
1.	хто? що?	а) ягнїя.	б) лошá
2.	кого? чого?	ягнїят- и .	лошáт- и
3.	кому? чому?	ягнїят- и .	лошáт- и
4.	кого? що?	ягнїя,	лошá
5.	як кличемо?	ягнїя!	лошá!
6.	ким? чим?	ягнїят- ем .	лошáт- ем
7.	о кїм? о чїм?	ягнїят- и .	лошáт- и

Відмінок	М н о ж и н а	
1.	а) ягнїят- а .	б) лошáт- а
2.	ягнїят.	лошáт
3.	ягнїят- ам .	лошáт- ам
4.	ягнїят- а .	лошáт- а
5.	ягнїят- а !	лошáт- а !
6.	ягнїят- ами .	лошáт- ами
7.	ягнїят- ах .	лошáт- ах

Наука. Після сего взірця відміняють ся іменники середного роду на *-я* та *-а*.

Задача. Відміняйте так само іменники: *а)* горня, гуся, теля, дитя; *б)* кача, дівча, курча!

§ 68. Приклади. Одн. 1. імя, 2. імія, 3. імю, 4. імя, 5. імя! 6. імям, 7. о імю. Множ. 1. іменá, 2. імѣн, 3. іменáм, 4. іменá, 5. іменá, 6. іменáми, 7. іменáх.

Наука. Іменники: імя, тїмя, сїмя, вімя остають звичайно в 2., 4. і 5. відм. одн. незмінѣні, в 3. і 7. дістають закінченє *-ю*, а в 6. відм. *-ям*, в множині відміняють ся імена і сїмена як іменник: *лошáта*, або в 1., 4., 5. відм. мн. як в першім відм. одн., а прочі відміняють ся в мн. після 2. взірця 1. відміни (як *учѣтель*). Іменник *рáмя* має звичайно в 2. відм. одн. *рáмени* а в 1. відм. мн. *раменá*.

Задача. Відміняйте іменники: імя, сїмя, тїмя, вімя і рáмя!

Уваги до науки о відміні.

§ 69. Приклади. Дві рүці, дві нозі, дві оці, три козі, чотири корові.

Наука. Крім однини і множини уживаємо до означеня двох (часом трох і чотирох) осіб або річий осібного числа, що зове ся *двійня*.

Двійні уживаємо тепер звичайно лиш для іменників роду женського і середного, додаючи числівник *дві*, *обі* або також *три* і *чотири*. Іменник має в двійні закінченє *-і*, а по шелестозвуках гортанних і змягчених *-ї*.

В двійні переходять звуки гортанні на сичачі.

Задача. Поставте іменники: рука, нога, око, ухо, губа, донька, пара, робота, курка, гуска, качка, дорога, стежка, муха в двійню!

§ 70. Приклади: окуляри, кліщі, важкі, граблі, віла, санчата.

Наука. Є іменники, що не мають однини. В множині відмінюють ся они як звичайні іменники, що мають те саме закінченє в множині.

Задача. Відмініайте отсі іменники, що не мають однини, після множини іменників, що стоять коло них в скобках: **окуляри, крупи** (як ліси); **уродини, іменини, хрестини, сухоти, поминки, віжки, діточки, вязи** (як сіли); **Чернівці, щипці, граблі, ножиці** (як царіці, але щипців); **ноші** (як рожі): **помиї** (як шії); **вила, жорна, ясла, ясна, дрова, уста** (як тіла); **санчата** (як лоша́та).

§ 71. Приклади. 1. лю́ди, 2. лю́дий, 3. лю́дем або лю́дям, 4. лю́дий, 5. лю́ди! 6. лю́дьми, 7. о лю́дех або лю́дях.

Наука. Іменники: *лю́ди, гру́ди, гу́си, ді́ти, кі́ри, двéрі і т. п.*, що не мають однини, відмінюють ся як іменник „*ча́сти*“.

Сі іменники мають звичайно в 3. відм. закінчене -ем, в 6. -ьми а в 7. -ех.

Задача. Відмініайте сі іменники у всіх відмінках!

§ 72. Приклади. 1. Го́фер, 2. Го́фера, 3. Го́ферови, 4. Го́фера, 5. Го́фер! 6. Го́фером, 7. о Го́фері.

1. Га́ліле́й, 2. Га́ліле́я, 3. Га́ліле́єви, 4. Га́ліле́я, 5. Га́лілею! 6. Га́ліле́ем, 7. о Га́лілею.

1. А́фрика, 2. А́фрики, 3. А́фриці, 4. А́фрику, 5. А́фрико! 6. А́фрикою, 7. в А́фриці.

1. Дúеро, 2. Дúера, 3. Дúерови, 4. Дúеро, 5. Дúеро!
6. Дúером, 7. в Дúері.

1. Цетíне, 2. Цетíня, 3. Цетíню, 4. Цетíне,
5. Цетíне! 6. Цетíнем, 7. в Цетíню.

1. Атéни, 2. Атéн, 3. Атéнам, 4. Атéни, 5. Атéни!
6. Атéнами, 7. в Атéнах.

*Наука. Чужі імена власні відміняємо так як ті рускі,
що в 1. відм. одн. мають подібні закінчення.*

Задача. Відміняйте отєї чужі імена власні: Гúтен-
берг, Йоахімсталь, Фабріцій, Америка, Австралія,
Ебро, Альпи!

3. А. Прикметники.

§ 73. *Наука до повтореня. Прикметники виражають
прикмети предметів. Прикметники мужеского роду
кінчать ся на -ий, женьського роду на -а, серед-
ного роду на -е.*

*Прикметник відміняє ся в 7-ох відмінках однини
і множини. Прикметники виражають 3 степенї
прикмет: 1., 2. і 3. степень. — Прикметники
стоять звичайно в 1. степені. Другий степень тво-
римо, переміннюючи окінченє 1. степеня -ий, -а, -е
на -іймиий (-ійший), -ійша (-ійша), -ійше (-ійше)
або на (-ь)миий, -ша, -ше. Степень 3. творимо,
додаючи до 2. степеня приставку най-. — Є при-
кметники, що степенують ся неправильно.*

Задача. Виписіть із 51. уст. чит. прикметники та
означіть їх від (м., ж., с.) і степень (1., 2. і 3.)

Б. Поділ прикметників.

§ 74. Приклади. Я дідів унук. Моя сестра дідова унука. Дідове слово розумне. Учителів приказ нам сьвятий. Учителева похвала мила. Учителеве письмо красне. Я мамин син. Моя сестра мамина донька. Мамине серце щире. Читаю радо Шевченкові поезії і Федьковичові повісті.

Наука. Крім прикметників із закінченєм звичайним на *-ий, -а, -е* є ще й такі з окінченєм на *-ів, -ова, -ове* або *-їв, -ева, -еве* та *-ин, -ина, -ине*. Они утворені з іменників і відповідають на питанє: *чий?*

Прикметники утворені від муж. іменників з твердим закінченєм приймають звичайно закінченє *-ів, -ова, -ове*, від муж. ім. з м'яким закінченєм *-їв, -ева, -еве*, а від женьских ім. *-ин, -ина, -ине*.

В прикметниках утворених з власних імен особових пишемо великі букви початкові.

Задача. Утворить такі прикметники всіх трох родів від іменників: *а)* дід, сусід, начальник, вуйко, тато, дідич, дяк, Тарас, Федькович; *б)* панотець, коваль стрий, Юрій, римар; *в)* баба, мама, тітка, донька, вдова!

§ 75. Приклади. Хто **годеп**, той не **голодеп**. Бог **ласкав**.

Наука. Деякі прикметники вживаємо лише присудково; они називають ся тому й присудкові.

Задача. Напишіть реченя з отсими прикметниками присудковими й підчеркніть в них присудки: **годеп**, **голодеп**, **рад**, **повінен**, **терпєн**, **спасєн**, **здоров**, **ласкав**!

В. Творене прикметників.

§ 76. Приклади. *а)* Убитий мертвий. Минувшє не будучє. *б)* Мідяні кітли дорогі. Дуб гилястий Вєрба дуплава. Бог милостивий. Наша мова руска. *в)* Ніж острий. Куля кругла. Чоловік грішний. *г)* Кінь домашна зьвірина. Дунай пливе через горішні й долішні Ракуси.

Наука. Прикметники бувають утворені *а)* із пнів дієсловних наростками: *-тий, -твий, -вий і -чий;* *б)* із пнів іменних наростками *-ин, -яний, -атий, -итий, -ястий, -истий, -явий, -авий, -ивий, -ливий, -ів, -ский;* *в)* із одних і других наростками: *-рий, -лий, -ний і г)* із прислівників наростком *-иний.*

Задача. Утворіть повнєшими наростками прикметники із слів: *а)* отвєрти, скріти, мєрти, минути, бѹде, горіти, трудіти; *б)* баба, жінка, — дєрево, мідь, грєчка, — багно, гѹлоє, — білий, — кров, дуплѹ, — мїлієть, плáкса, — злієть, щáстє, бѹязнь, — брат, коваль, — гора, Русь, земля; *в)* мѹкнути, вієь, — зріти, круг, — гѹлод, страх, зноєити; *г)* горі, дѹма, нїні, там, тепєр.

Г. Степєнованє прикметників.

§ 77. Приклади. Мієяць довгий, рік довший. Бабка стара, прабабка старша. Олово тверде, зєлізо твердше.

Наука. При степєнованю прикметників додаємо в 2. степєнї по губних, гортанних, сичачих, змягнєних і по р до пня наросток *-ий* (без ъ).

Задача. Поставте в 2. степенъ прикметники: гру́бий, дікий, до́вгий, рі́дкий, лихий, твердий, тіхий, ду́жий, скóрий, старій!

§ 78. Приклади. Осінь холодна, зима холодн**ій**ша. Весна тепла, літо тепл**ій**ше. Лис хитрий, чоловік хитр**ій**ший.

Наука. Наросток **-ійший** або **-ійший** еживаємо звичайно по зубних і зложених шелестозвуках та по л.

Задача. Поставте в 2. степенъ прикметники: чістий, сьвітлий, пі́зний, чёмний, гáрний, мілий, бóстрий!

§ 79. Приклади. Деци́метр корот**кий**, центі́метр корот**ший**. Школа висо**ка**, церков вис**па**. Львів далек**ий**, Відень даль**ший**. Лелія крас**на**, рожа крас**па**. Центі́грам лег**кий**, мілі́грам лек**ший**. Срібло доро**ге**, золото доро**ж**ше.

Наука. Перед наростком **-ий** випадають **к, ок, ек, н;** часом випадає і **г** або переходить на **ж**.

Задача. Степенуйте у всіх 3 степенях прикметники: вуз**кий**, блі́з**кий**, ні́з**кий**, висо**ка**, широ**ка**, глүбо**ка**; дал**е**, кра**с**не, мягк**е**, дорог**е**!

§ 80. Приклади. Європа вели**ка**, Африка біль**ша** а Азия найб**іль**ша часть сьвіта.

Наука. Деякі прикметники, як: вели**кий**, мал**ий**, добр**ий**, зл**ий** і **и.**, степенуємо неправильно, а деякі не дають ся степенувати.

Задача. Степенуйте прикметники 56. уст. чит. а ті, що їх годі степенувати, напишіть в скобках!

§ 81. Г. Відміна прикметників.

Відмі- нок	Питанє	О д н и н а		
		рід мужєский	рід жєньский	рід середний
1.	хто? що?	а) дóбр-ий	б) дóбр-а	в) дóбр-е
2.	кого? чого?	дóбр-ого	дóбр-ої	дóбр-ого
3.	кому? чому?	дóбр-ому	дóбр-ій	дóбр-ому
4.	кого? що?	дóбр- {ий ого	дóбр-у	дóбр-е
5.	як кличемо?	дóбр-ий	дóбр-а	дóбр-е
6.	ким? чим?	дóбр-им	дóбр-ою	дóбр-им
7.	о ким? о чим?	дóбр-ім	дóбр-ій	дóбр-ім

Відмі- нок	М н о ж и н а
	Для всіх трох родів
1.	дóбр-і
2.	дóбр-их
3.	дóбр-им
4.	дóбр- {их і
5.	дóбр-і
6.	дóбр-ими
7.	дóбр-их

Наука. Після сего вірця відміняють ся звичайно всі прикметники.

Задача. Відміняйте після сего вірця прикметники задачі §. 77.!

§ 82. Приклади. Одн. 1. братів (топорець), 2. братового, 3. братовому, 4. братовий (-ого), 5. братів, 6. братовим, 7. о братовім.

Мн. 1. братові, 2. братових, 3. братовим, 4. братові(-их), 5. братові, 6. братовими, 7. братових.

Одн. 1. краєва (рада), 2. краєвої, 3. краєвій,
4. краєву, 5. краєва! 6. краєвою, 7. о краєвій.

Мн. 1. краєві, 2. краєвих, 3. краєвим, 4. краєві,
5. краєві! 6. краєвими, 7. о краєвих.

Одн. 1. мамине (слово), 2. маминого. 3. маминому,
4. мамине, 5. мамине! 6. маминим, 7. о маминім.

Мн. 1. мамині, 2. маминих, 3. маминим, 4. мамині,
5. мамині! 6. маминими, 7. о маминих.

Наука. Прикметники на *-ів, -їв, і -ина* відмінюють
ся також після повисшого взірця, задержуючи перед
закінченнями наросток *-ов, -ев, -ев і -ин*.

Задача. Відмінійте прикметники утворені із імен-
ників задачі 74.!

§ 83. Приклади. Маю доброго товариша, маю
доброго коня, маю добрий ніжик; маю добрих
товаришів, маю добрі коні, маю добрі ножики.

Наука. Відм. 4. одн. прикметників роду мужеского
рісний при іменах животних відм. 2., а при нежи-
вотних відм. 1.; в множині лиш при іменах осіб
рісний 2., а при прочих іменниках 1.

Задача. Доповніть реченє: „Я бачив“
пятьма іменами мужескими а) осіб, б) звірят
і в) рісний з відповідними прикметниками в однині
і множині!

§ 84. Приклади. Рід муж: 1. Котляревский
2. Котляревского, 3. Котляревскому, 4. Котля-
ревского, 5. Котляревский! 6. Котляревским,
7. о Котляревскім.

Рід женьск. одн.: 1. цїсарева, 2. цїсаревої, 3. цїса-
ревій, 4. цїсареву, 5. цїсарева! 6. цїсаревою,
7. о цїсаревій.

Мн. 1. цїсареві, 2. цїсаревих, 3. цїсаревим, 4. цїсареві, 5. цїсареві! 6. цїсаревими, 7. о цїсаревих.
Рід серед. одн.: 1. легке, 2. легкого, 3. легкому, 4. легке, 5. легке! 6. легким, 7. о легкім.

Мн. 1. легкі, 2. легких, 3. легким, 4. легкі, 5. легкі! 6. легкими, 7. о легких.

Наука. Після попереднього взірця відміни прикметникової відміняють ся також іменники, що мають вид прикметників.

Задача. Відмініайте іменники: а) лісничий, подорбжний, ринський; б) цїсарєва, царївна, братова; в) баришівне, придане, легке.

4. А. Числівники.

§ 85. *Наука до повтореня.* Числівники означають число предметів.

Числівники: один, два, три одинацять, двацять пять, сто шість, двіста пять, один мільон, вісімсот, девять тисяч і т. п. зовуть ся **головні**; бо від них творимо иньші.

Числівники перший, другий, третій, одинацятий, двацять пятий, сотний, тисячний і т. п. зовуть ся **порядкові**, бо означають порядок.

Числівники: багато, много, доста, мало, всякий, кождей, кілька, кільканацять, кількадесять, декотрий, ніодин і всі — не означають число докладно і зовуть ся тому **неозначені**.

Задача. Напишіть буквами числівники головні та порядкові від 1, 10, 17, 25, 100, 307, 814, 1000, 2964, і всі неозначені.

Б. Поділ числівників.

§ 86. Приклади. а) У ошадної Ганусі назбирало ся хороше майно: **одно** теля, **двоє** гусят, **трое** качат, **четверо** курят і **пятеро** голубят.

б) Кілько яблук **поділив** Степан межі 6 хлопців, коли на двох припало **по два**, на двох **по три** а на прочих **по чотири** яблука?

в) Іменники мають **двоє** число а **троє** рід.

Наука. а) Числівники: **одно, двоє, обоє, троє, пятеро** і т. п. відповідають на питання: **кількоро?** й називають ся **збірні**.

б) Числівники: **по одному, по два, по три, по пять** і т. п. відповідають на питання: **по кілько?** й називають ся **поділові**.

в) Числівники: **однакий, двоєкий, подвійний, двоїстий, двократний** і т. п. відповідають на питання: **кількоракий? кількократний?** і зовуть ся **множні**.

Задача. Напишіть буквами всі роди числівників від 1 до 20 і всі знаї вам числівники неозначені!

В. Відміна числівників.

§ 87. Приклади. (Муж. і сер.) відм. 1. **один** (крейцар) **одно** (око), **2. одного**, **3. одному**, **4. один** (одного), **одно**, **5. один**, **одно**, **6. одним**, **7. на однім**, (жен.) **1. одна** (рука). **2. одної**, **3. одній**, **4. одну**, **5. одна!** **6. одною**, **7. на одній**.

Наука. Числівник: **один** (**один**), **одна**, **одно**, відміняє ся як прикметник: **добрий -а, -е, тільки ч** випадє.

Задача. Відмініайте числівник: **один, одна, одно!**

§ 88. Взорець відміни числівників.

1. від.	хто? що?	два.	дві, два	пять
2. „	кого? чого?	двох		пятьо́х
3. „	кому? чому?	двом		пятьо́м
4. „	кого? що?	два, дво́х, дві, два		пять
5. „			—	—
6. „	ким? чим?	двома́		пятьма́
7. „	о кім? о чім?	дво́х		пятьо́х

Задача. Відмініайте після сих взірців числівники: сім, п'ятьнацять, трицять!

§ 89. Приклади. а) В п'ятьдесят коронах нема п'ятьдесят золотих. Триста гелерам не достає п'ятьсот гелерів до вісім корон.

- б) Одн.: 1. Тисяча має сто десятків? 2. До тисячі треба десять соток. 3. Тисячі не стає 999 тисяч до мільона. 4. Тисячу ділимо на сотки, десятки і одиниці. 5. О тисячо, як тяжко тебе набути! 6. Тисячою корон можна багато заплатити. 7. В тисячі є тисяч одиниць.

Множ: 1. Тисячі роблять нові тисячі. 2. Бідний і не бачив тисяч. 3. Тисячам не рівнатись із мільонами. 4. Тисячі не легко придбати. 5. О тисячі, як легко ви минаєтесь! 6. Тисячами доходять ощадні до мільонів. 7. Не в тисячах щастє.

Наука. а) Числівники, що означають більші числа, а то десятки і сотки, особливо по заіменниках і приіменниках звичайно не відміняємо.

- б) Числівник *тисяча* відміняє ся як відповідний *женьський*, а *мільон* як *мужеский* іменник.

Задача. Відмініайте числівники: одна тисяча, дві тисячі, один мільон і три мільони!

§ 90. Приклади. а) **Одн.**: 1. Перший день січня то новий рік. 2. Без сотного гелєра нема цілої корони. 3. Послїдний не рівний першому. 4. На вісімнадцятий день серпня припадають уродини нашого Цїсаря. 5. О ти перший дне науки, я тебе не забуду. 6. Із осьмим роком повинна дитина учити ся. 7. В 1848-ім році вступив наш Монарх на трон. **Мн.**: 1. перші, 2. других, 3. третим, 4. четвертих (четверті), 5. п'яті, 6. шестими, 7. в семих.

б) 1. У чоловіка є двоє очий. 4. Богач запрягає четверо коий. Роздай бідним по два-три гелєрі!

Наука. а) Числівники порядкові (і множині) відміняємо зовсім так, як прикметники.

б) Числівники збірні, особливо більші, звичайно не відміняємо, а подїлові остають завжди незмінені.

Задача. Відміняйте числівники: двоякий, -а, -е і трикратний, -а, -е!

§ 91. Приклади. У **всякого** своя доля. **Кождий** чоловік грїшний. Веї ми люди, **нїякий** з нас не є сьвятий.

Наука. а) **Неозначені заїменники: всякий, кождий, декотрий, другий, нїякий і всі,** розріжняємо від таких самих числівників по тім, що числівники стоять разом з іменниками, а заїменники замість, **отже без іменників.**

б) Числівники **неозначені** відміняють ся як такі самі заїменники **неозначені.**

Задача. Вишукайте із слїдуючих речень неозначені числівники і відміняйте їх: **Всякий** має своє горе. **Всякий** чоловік рад-би жити. **Кожда** дитина повинна учити ся, але не **кожда** хоче. **Декотрий**

не годен учити ся, другий знов лїнвивий. Нїякий не знає, коли умерти має, але всі знаємо, що вмерти маємо. Нїяке зьвіря не може жити без їди. Всї люди грїшні. Лютий другий місяць року.

5. А. Заіменники.

§ 92. *Наука до повтореня. Заіменники ставляємо замість іменників. — Розріжняємо заіменники особові, указуючі, присвоюючі, питайні, відносні, зворотні і неозначені. — Заіменники особові означають особу; они є: я, ти, він, она, оно, ми, ви, оні.*

Заіменник я означає 1., ти 2., він муж., она женьск., оно середну 3. особу однини, а ми 1., ви 2. а они 3. особу множини.

Заіменники вказуючі вказують на особу або річ: они є також троякого роду: той, та, то (те); тот, тотá, тотó; тамтóй, тамтá, тамтó; сей, ся, се; отсéй, отся, отсé; сесь, сесья, сесé; сам, самá, самé; той самій, та самá, те самé: сякій, сяка, сякé; такій, така, такé; такóвий, такóва, такóве; тілький, тілька, тільке.

Заіменники присвоюючі означають того, котрий собі щось присвоює: они є: мій, моя, моé; твій, твоя, твоé; наші, нашіа, нашіе; ваші, вашіа, вашіе; їхній.

Заіменниками питайними питаємо ся, они є: хто? що? який? яка? якé? котрій? котра? котрэ? чий? чия? чиé?

Заіменники питайні, коли не питають, а відносять ся до якої особи або річи, зовуть ся відносними.

Заіменники зворотні: собі, себе, собою і ся звертають дїйство назад до підмета.

Заіменники неозначені не означають певної особи або речі: они є: *хтось, щось; ніхто́, нічо́; де́кто, де́кто; хтобу́дь, щобу́дь; хтонéбудь, щонéбудь; де́котрий, де́котра, де́котре; якáйсь, якáсь, якéсь; іньши́й, іньша, іньше; инáкши́й, инáкша, инáкше; дру́гий, дру́га, дру́ге; ко́ждий, ко́жда, ко́жде; весь, вся, все; всі́кий, всі́ка, всі́ке; всіля́кий, всіля́ка, всіля́ке; нія́кий, нія́ка, нія́ке.*

Задача. Випишіть з 4. уст. чит. всі заіменники й означіть, який заіменник кожний з них є.

Б. Відміна заіменників.

§ 93.

а) Відміна заіменників особових.

Відмінок	Питанє	О д н и н а		
		Особа 1.	Особа 2.	Особа 3.
1.	хто? що?	я	ти	він, она́, онó
2.	кого? чого?	менé	тебе́	вго́ (не́го) е́ї (не́ї) вго́ (не́го)
3.	кому? чому?	мені́ (ми)	тобі́ (ти)	ему́ (не́му) їй (ні́й) ему́ (не́му)
4.	кого? що?	менé	тебе́	вго́ (не́го) е́ї (не́ї) вго́ (не́го)
5.	як кличемо?	я!	ти!	— — —
6.	ким? чим?	мно́ю	тобо́ю	ним не́ю ним
7.	о кім? о чім?	ме́ні	тобі́	ні́м ні́ї ні́м

Відмінок	М н о ж и н а		
	Особа 1.	Особа 2.	Особа 3.
1.	ми	ви	они́
2.	нас	вас	їх (них)
3.	нам	вам	їм (ним)
4.	нас	вас	їх (них)
5.	ми!	ви!	—
6.	на́ми	ва́ми	ні́ми
7.	нас	вас	них

Задача. Відповідайте всіма заіменниками особовими на отєї питання: 1. Хто учить ся? 2. Кого жде мати з обідом? 3. Кому дає учитель задачі? 4. Кого любять родичі? 5. Ким тішать ся родичі? 6. О кім згадують родичі?

§ 94. Приклади. Бог милостивий; до **Него** молимо ся, д **Нему** вносимо руки наші, на **Него** уповаємо.

Наука. Коли до заіменника 3. особи одн. і мн. належить приіменник, тоді додаємо до заіменника в 2., 3. і 4. відмінку спереду звук **н**, по котрім в та ї переходить на **е** та **и**. Замість **неї** в 4. відм. кажемо звичайно **ню**.

Задача. Доповніть слідуючі реченя всіма заіменниками 3. особи: Учю ся без —. Жебрак приступив д —. Дивляю ся на —.

§ 95. Приклади. Господи, до **Тебе** удаю ся, молю **Тебé**, зглянь ся **на** **мéне**, не остав **менé**!

Наука. По приіменниках зміняє ся наголос заіменників особових.

Задача. Доповніть слідуючі реченя **кождим** заіменником особовим і поставте на нїм наголос: Учитель говорить **до** —. Учитель звертає ся з питанєм **д** —. Учитель глядить **на** —. Що говорять **о** —?

§ 96.

б) Відміна заіменників вказуючих.

Відмінок	Питанє	О д н и н а			Множина
1.	хто? що?	той.	та,	те (то)	ті
2.	кого? чого?	того,	тої,	того	тих
3.	кому? чому?	тому,	тій,	тому	тим
4.	кого? що?	той, того.	ту.	те (то)	ті. тих
5.	як кличемо?	—	—	—	—
6.	ким? чим?	тим,	тою,	тим	тіми
7.	о кім? о чім?	тім,	тій,	тім	тих

Наука. Так само відмінюють ся і вказуючі заіменники: *тот, тота, тото; тамтой, тамта, тамто; тамтот, тамтта, тамтто.*

Задача. Відмініайте заіменники з сеї науки разом з відповідним іменником!

§ 97.

Відмінок	Питанє	О д н и н а			Множина
1.	хто? що?	сей,	ся,	се	сі
2.	кого? чого?	сего,	сеї.	сего	сех
3.	кому? чому?	сему,	сеї,	сему	сим
4.	кого? що?	сей. сего.	сю.	се	сі. сех
5.	як кличемо?	—	—	—	—
6.	ким? чим?	сим.	сею,	сим	сіми
7.	о кім? о чім?	сім.	сеї,	сім	сех

Наука. Так само відмінює ся заіменник: *отсей, отся, отсе.* Заіменник: *сесь, сеся, сесе і сесї* вживаємо лише в 1. відмінку.

Задача. Відмініайте заіменник: *отсей, отся, отсе* з відповідним іменником!

§ 98. Приклади. Одн. (рід муж.) 1. **такий**, 2. **такого**, 3. **такому**, 4. **такого** (такий), 5. **такий**, 6. **таким**, 7. на **такім**.

Одн. (рід жен.) 1. така, 2. такої, 3. такій, 4. таку,
5. така, 6. такою, 7. на такій.

Одн. (рід сер.) 1. таке, 2. такого, 3. такому,
4. таке, 5. таке, 6. таким, 7. на таким.

Множ: 1. такі, 2. таких, 3. таким, 4. таких (такі),
5. такі, 6. такими, 7. на таких.

Наука. Прочі заіменники вказуючі відмінюють ся як прикметники.

Задача. Відмініайте прочі заіменники вказуючі разом з відповідними іменниками!

§ 99. Приклади. **Такого** Колюмба, що відкрив Європі **такий** великий новий сьвіт, закували в кайдани. **Таких** людей, такі зьвірі і такі продукти, які привіз Колюмб із собою, побачили Европейці пораз перший.

Наука. Відмінок 4. муж. заіменників вказуючих рівний 1., коли заіменник вказує на річ неживотну, а 2. коли в одн. вказує на особу або зьвірину, а в мн тільки на особу

Задача. Доповніть отсе реченє всіма вказуючими заіменниками полученими з муж. іменами животними в однині, а з особовими і неособовими в множині: Я **видїв**

§ 100. в) Відміна заіменників присвоюючих.

Відмінок	Питанє	О д и н а			Множина
1.	хто? що?	мій.	моя.	моє	мої
2.	кого? чого?	мо(є)го.	моєї.	мо(є)го	моїх
3.	кому? чому?	мо(є)му.	моїй	мо(є)му	моїм
4.	кого? що?	мій, мо(є)го, мою.	моє		мої, моїх
5.	як кличемо?	мій!	моя!	моє!	мої!
6.	ким? чим?	моїм.	моєю, моїм		моїми
7.	о кім? о чім?	моїм.	моїй.	моїм	моїх

Наука. Так само відмінюють ся і заіменники: *твій, твоя, твоє і свій, своя, своє.*

Задача. Відмініайте заіменники: **твій, твоя, твоє, свій, своя, своє** з іменниками!

§ 101. Приклади. 1. наш (батько), 2. нашого, 3. нашому, 4. нашого, 5. наш, 6. нашим, 7. о наших.

Наука. Присвоюючі заіменники: *наш, наша, наше і ваш, ваша, ваше* відмінюють ся як заіменник: *той, та, те.*

Задача. Відмініайте заіменники: наш, наша, наше; ваш, ваша, ваше разом з іменниками!

§ 102. Приклади. Шануй **свого** батька! Шануйте **своїх** родичів! Люби **свій** край! Сповняйте свої обовязки! Пастух пасе **нашого** коня і **ваші** воли.

Наука. Відм. 4. муж. заіменників присвоюючих рівний *першому, коли в одн. стоїть перед іменником неживотним, а в мн. перед неособовим; в противнім разі рівний другому.*

Задача. Доповніть реченє: **Я люблю муж.** заіменниками присвоюючими: мій, твій, наш, ваш в полученю з іменниками: брат, кінь, дїм.

г) Відміна заіменників питайних і відносних.

§ 103. Приклади. 1. **Хто** безсмертний? 2. **Кого** не любить Бог? 3. **Кому** не противить ся і Бог? 4. **Кого** Бог карає? 5. —. 6. **Ким** тїшить ся Бог? 7. **О кїм** памятає Господь?

1. **Що** сьвітить в день? 2. **Чого** не видимо в день? 3. **Д чому** подібна земля? 4. **Що**

осьвічують місяць і зьвізди? 6. **Чим** покрита більша часть землі? 7. На **чим** стоїть земля?

Наука. Заіменники: хто і що відміняють ся так, як за кождим відмінком питаємо.

Заіменник: чий, чия, чие, відміняє ся подібно як: мій, моя, моє, тільки в 2. відм. кажемо: чийого, а в 3. чийому.

Заіменники: який, яка, яке і такий, така, таке, відміняють ся як прикметники.

Задача. Відмініайте всі заіменники питаїні!

г. Відміна заіменників неозначених.

§ 104. Приклади. Одн. (рід муж.) 1. котрий, 2. котрого, 3. котрому, 4. котрого або котрий, 5. котрий, 6. котрим, 7. о котрім;

Одн. (рід жен.) 1. котра, 2. котрої, 3. котрій, 4. котру, 5. котра, 6. котрою, 7. о котрій;

Одн. (рід сер.) 1. котре, 2. котрого, 3. котрому, 4. котре, 5. котре, 6. котрим, 7. о котрім;

Множ. 1. котрі, 2. котрих, 3. котрим, 4. котрих або котрі, 5. котрі, 6. котрими, 7. о котрих.

Наука. Заіменники неозначені: котрий, кождий, другий, всякий, всілякий, иньший, инакий і ніякий відміняють ся як прикметники.

Задача. Відмініайте сі заіменники для всіх 3 родів!

§ 105. Приклади. Одн. 1. хтось, 2. когось, 3. комусь, 4. когось, 5. хтось, 6. кимось, 7. о кимсь.

Наука. Заіменники неозначені: хтось, хтобудь, хтонебудь і дехто відміняють ся як заіменник хто з невідмінним додатком -сь, -будь, -небудь і де-; заіменник: щось, щобудь, щонебудь і дещо як заіменник що;

заіменники: *котрийбудь, котрийнебудь і котрийсь як: котрий;*

заіменники: *якийбудь, якийнебудь і якийсь як: який із тими-ж невідмінними наростками та приставками.*

Задача. Відмініайте заіменники неозначені з попередної науки, о скільки можна для всіх 3 родів!

§ 106. Приклади. Одн. (рід муж.) 1. весь, 2. всего, 3. всему, 4. весь (всього), 5. весь, 6. всім, 7. о всім;

Одн. (рід жен.) 1. вся, 2. всеї, 3. всій, 4. всю, 5. вся, 6. всею, 7. о всій;

Одн. (рід сер.) 1. все, 2. всего, 3. всему, 4. все, 5. все, 6. всім, 7. о всім;

Множ. 1. всі, 2. всіх, 3. всім, 4. всі (всіх), 5. всі, 6. всіма, 7. о всіх.

Наука. Заіменник неозначений: весь, вся, все відміняє ся як вказуючий: сей, ся, се, тільки в 6. відм. одн. має всім, а в мн. у всіх відм. ї замість и.

Задача. Відмініайте слова: весь день, вся ніч, все літо!

6. А. Дієслова.

§ 107. *Наука до повтореня. Дієслова висказують, що хто діє. Дієслово має три особи: 1., 2. і 3., два числа: однину і множину, і три часи: теперішність, минувшість і будучність.*

Задача. Випишіть із 2. уст. читанки дієслова та означіть їх особу, число і час знаками: 1., 2. або 3.; — одн. або мн.; теп., мин. або буд.!

Б. Творене дієслів.

§ 108. Приклади. 1. крик-ну-ти, 2. зелен-ї-ти, 3. вір-и-ти, 4. слух-а-ти, 5. дар-ува-ти.

Наука. Для творення дієслів уживаємо наростків: 1. -ну-, 2. -ї-, 3. -и-, 4. -а-, 5. -ува-.

Задача. Творить наростками повнешої науки дієслова із слідуєчих слів: 1.) мах, крик, зам(о)к, дих; (н. пр. мах-ну-ти); 2.) білий, синій, сивий, зелений, чорний, (н. пр. біл-ї-ти); 3.) хвала, віра, стріла, хід, (н. пр. хвал-и-ти); 4.) слух, дих, рух, біг, рик, (н. пр. слух-а-ти); 5.) дар, ніч, віра, збитки, образ, поряд(о)к (н. пр. дар-ува-ти).

§ 109. Приклади. Брати, вбрати, вибрати, відобрати, дібрати, забрати, набрати, надібрати, обібрати, перебрати, прибрати, розібрати.

Наука. За помочю приставок творимо з одних дієслів другі.

Задача. Утворить за помочю приставок: в-, ви-, від-, до-, за-, з(і)-, на-, над(і)-, об(і)-, пере-, під(і)-, по-, прп-, про-, роз(і)-, у- із слідуєчих дієслів нові: дати, бити, кидати, носити, ходити!

В. Види дієслів.

§ 110. Приклади. Рільник оре ниву від вечера а з'оре її мабуть аж завтра. Учень пише задачу, але ще її не написав. Сідайте і сидіть тихо!

Наука. Дієслова виражають дійство (роботу) доконане (довершене) або недоконане (недовершене). Після того розрізняємо дієслова доконані і недоконані. Майже до кожного недоконаного дієслова належить доконане.

Задача. Винайдіть із слідуючих дієслів доконані і недоконані: купувати і купити, вертати і вернути, їсти і їдати, малювати і намалювати, давати і дати, крикнути і кричати, вертати і вернути, плюнути і плювати, пустити і пускати, скакати і скочити, їсти і з'їсти, летіти і полетіти, будити і збудити, орати і з'орати, їхати і поїхати, годувати і нагодувати, кусати і вкусити.

§ 111. Приклади. а) дівати, дїнути; б) лишати, лишити; в) бити, вибити, набити, оббити, забити, розбити, прибити, відбити, пробити, перебити.

Наука. Через наростковане і приставковане творимо з одних дієслів другі, а то доконані і недоконані.

Задача. Утворіть а) наростком **-ну-** дієслова доконані до слідуючих недоконаних: дівати, стрічати, дуги, кричати, вертати, кидати, свистати, плювати, глипати (н. пр. дїнути); б) наростком **-и-**: лишати, рушати, стріляти, тручати, вдаряти, пускати, купувати, хибувати (н. пр. лишити); в) різними приставками із слідуючих недоконаних: бити, бічи, везти, вести, їсти, класти, молоти, нести, тиснути, розуміти, вертіти, важити, варити, доїти, молити.

§ 112. Приклади. Дійства ученика є: писати, читати, числити, рисувати.

Наука. Такий вид дієслова, що виражає лише імя дійства, називає ся дієіменник.

Задача. Назвіть дієіменники дієслів 2. уст. чит.!

§ 113. Приклади. **Читаючий** є той, що читає. **Читавша** є та, що читала. **Читане** є те, що ми читали.

Наука. Такий вид дієслів, що подібний до прикметника, називає ся **дієприкметник**.

Задача. Відпишіть отсі реченя й підчеркніть в них дієприкметники. Щиголь є співачаюча птиця. Спячий позівав. Печатане письмо читаємо лекше як писане. Потопаючий ловить ся і бреча. Попарений дус і на зимну воду. Пропавше не верне. З'орану ниву треба засіяти. Не кожде цвивше дерево родить. Родюче дерево шкода стинати. Стяте дерево кидають в огонь. Вуголь є горючий мінерал. Кажє дитина, що бита, але не кажє, за що.

§ 114. Приклади. **Цвитучий** корч є той, що тепер цвите. **Цвитуча** рожка є та, що тепер цвите. **Цвитуче** дерево є те, що тепер цвите.

Наука. Дієприкметник, що кажє, який є той, що тепер щось діє, називає ся **дієприкметник діяльний теперішности**.

Задача. Означіть дієприкметники діяльні теперішности в попередній задачі!

§ 115. Приклади. **Цвивший** корч є той, що колись цвив. **Цвивша** рожка є та, що колись цвила. **Цвивше** дерево є те, що колись цвило.

Наука. Дієприкметник, що кажє, який є той, що в минушости щось діяв, називає ся **дієприкметник діяльний минушости**.

Задача. Вишішіть дієприкметники діяльні минушости речень 113. задачі!

§ 116. Приклади. **Караний** є той, котрого карали. **Битий** є той, що єго били.

Наука. Дієприкметник, що кажє, який є той, що щось страдав (терпів), називає ся **дієприкметник страдальний**.

Задача. Випишіть із задачі §. 113. дієприкметники страдальні!

§ 117. Приклади. а) **Читаючи**, учимо ся; б) **Помоливши ся**, лягаємо спати.

Наука. Прислівники утворені з дієприкметників називають ся дієприслівники.

Задача. Випишіть із слідуєчих речень дієприслівники:

Дід ходить по селу жебраючи. Лїний пішов до школи плачучи. Скінчивши діло, гуляй сьміло. Дармуючи, діждеш ся нужди. Змиливши раз, стережи ся змити вдруге. Летить ворон кракаючи, добичи глядаючи. Жайворонок підлітає сьпіваючи. Не спитавши броду, не лзь у воду! Нарікаючи на біду, не позбудеш ся єї.

§ 118. Приклади. Читаючи, вчу ся тепер. Читавши, вчив ся я **вчєра**.

Наука. Є дієприслівники теперішности (н. пр. читаючи), і минушости (читавши).

Задача. Зазначіть, який є кождий дієприслівник попередної задачі!

Г. Способи висказу.

§ 119. Приклади. 1.) **читаю**; 2.) **я читав би, я був би читав**; 3.) **читай! читаймо!**

Наука. Дієслова мають 3 способи висказу: 1.) прямиий, 2.) можливий і 3.) приказовий.

Спосіб прямиий висказує попросту, що щось діє ся: н. пр. Читаю.

Спосіб можливий висказує, що щось могло би діяти ся: н. пр. Я би читав. Я би був читав.

Спосіб приказовий приказує, щоби щось діяло ся: н. пр. Читай! Читаймо! Читайте!

Задача. Означіть способи висказу дієслів отсих речень.

Бій ся Бога, більш нікого! Чоловік стріляє, а Бог кулі носить. Не один би панував, як би тільки розум мав. Моли ся, учи ся, труди ся! Бог дав, Бог взяв. Моліть ся Богу, коріть ся Ёму! Як би ми вчились так, як треба, то й мудрість була би своя. Учіте ся, брати мої, думайте, читайте, і чужому научайтесь і свого не цурайтесь; бо хто матір забуває, того Бог карає. Лихо було-б, як би ми наперед все знали. Боріте ся, поборете! Ідім вперед, не стіймо; бо хто стоїть, той взад іде. Не один би був хороший, як би були в него гроші.

§ 120. Приклади. 1. **Читаю. Я читав. Буду читати.**
2. **Читай! Читаймо! Читайте!** 3. **Я читав би.**
Я був би читав.

Наука. *Спосіб прямий уживаємо у всіх 3 часах, приказовий лише в теперішности, а можливий в теперішности і минушости.*

Задача. Означіть, в яким способі висказу і в яким часі, стоять дієслова: читаю, читав, буду читати, читай! читаймо! читайте! читав **би**, був би читав, читаємо, читаймо! читала, читала би, була би читала, буде читати, читаєте, читайте!

Г. Відміна дієслів.

§ 121. Приклади. Жінки мусять пра-**ти**, пряс-**ти**, пе-**чи** (пе**к**-ти).

Наука. *Дієіменники кінчать ся на -ти, а коли перед сим закінченєм стоїть гортанна, то на -чи.*

Задача. Напишіть дієменники 110. задачі і відділіть в них пень від закінчення, як в прикладах попередньої науки.

§ 122. Приклади:

Дієменник: питати,	1. ос. од. теп: питаю
„ пасти	„ „ „ „ пас-у
„ хвалити	„ „ „ „ хвал-ю
„ губити	„ „ „ „ губ-лю;
„ хрестити	„ „ „ „ хрещ-у
„ ходити	„ „ „ „ ходж-у
„ носити	„ „ „ „ нош-у
„ возити	„ „ „ „ возж-у
„ платити	„ „ „ „ пла-чу
„ бігти (бічи)	„ „ „ „ біж-у

Наука. 1. ос. одн. теперішности має закінченє -у, по голосозвуках і м'яких шестозвуках -ю, а по зм'ячених губних -лю. Зубні т, д, с, з і гортанні к, г, переходять в 1. ос. од. теп. на шипачі ч (чу), дж, ш, ж.

Задача. Напишіть 1. ос. одн. теп. дієслів 111. задачі!

§ 123. Приклади. Уважай! Уважаймо! Уважайте!

Ходи! Ходім(о)! Ходіть! Біжи! Біжім! Біжіть!

Наука. Спосіб приказовкї творимо, додаючи до пня по голосозвуках -й, -ймо, -йте, а по шестозвуках -и, -ім (-ім), -іть (-іть).

Задача. Поставте дієслова 122. задачі в спосіб приказовий!

§ 124. Приклади. Питаю-чий, -а, -е; пасу-чий, -а, -е-; хваля-чий, -а, -е.

Наука. Від теперішности творимо дієприкметник діяльний теперішности.

Задача. Утворіть дієприкметники діяльні теперішности від дієслів 122. задачі!

§ 125. Приклади. 1. пас-**ШИЙ**, -а, -е, чита-**ВШИЙ**, -а, -е; 2. пас, пас-**ла**, пас-**ло**; чита-**в**, чита-**ла**, чита-**ло**.

Наука. Від дієменника творимо два дієприкметники діяльні минушости, а то відкинувши окінченє **-ти** дієменника а додавши замість него закінченє 1.) **-ий**, **-а**, **-е**, а по голосозвуках **-вий**, **-а**, **-е**; 2.) **-в**, **-ла**, **-ло**, або по шестозвуках лиш **-ла**, **-ло**.

Задача. Творить оба дієприкметники діяльні минушости від дїєслів 110. задачі!

§ 126. Приклади. а) писати, писаний; б) кинути — кинений, колоти — колений, хвалити — хвалений, терпіти — терпен (-ий) в) пасти — пасенний.

Наука. а) Від дієменника творимо дієприкметник страдальний, замінивши закінченє дієменника на закінченє **-ний**, **-на**, **-не**.

б) Коли пень дієменника кінчить ся на голосозвуки **у**, **о**, **и**, **і**, **ї**, то сї голосозвуки випадають, а замість них ставимо **е** або **є**.

в) Так само вставляємо **е**, **є** по шестозвуках.

Задача. Утворить дієприкметники страдальні від дїєслів: а) знати, сьпівати, ховати, обіцяти, стріляти, будувати, малювати; б) замкнути, тиенути, колоти, молоти, варити, палити, згоріти, веліти, гноїти; в) нести, везти, трясти, згризти, пасти.

§ 127. Приклади. Плати-ти — плачений, купити — куп-л-ений, — дерти, дер-**тий**, -а, -е.

Наука. І при твореню сего дієприкметника м'ягнуть ся зубні на шиплячі, а по губних вставляємо **л**. Декотрі дієприкметники страдальні мають закінченє **-тий**, **-та**, **-те**.

Задача. Утворіть дієприкметник страдальний від дієслів: гасити, возити, гатити, згодити, мастити, вертіти, красити, золотити, пестити, садити; — замовити, зробити, купити, утомити, згорбити, збавити, утошити, кормити; — шити, кути, бити, терти, подерти, завити.

§ 128. Приклади. Я читав, читала, читало; ти читав, читала, читало; він читав, она читала, оно читало; ми, ви, они читали.

Наука. *Минувшість дієслів творимо, коли до діяльного дієприкметника минушости, що кінчить ся на -в, -ла, -ло, -ли, додамо заїменники особові.*

Задача. Утворіть минувшість від дієслів 110. задачі!

§ 129. Приклади. Я був пішов, ти був пішов. він був пішов, она була пішла, оно було пішло; ми були пішли, ви були пішли, они були пішли.

Наука. *Деколи вживаємо і давноминувшість, додавши до минушости слова: був, була, було, були.*

Задача. Утворіть давноминувшість від доконаних дієслів попередньої задачі!

§ 130. Приклади. Буду читати, будеш читати; він, она, оно буде читати, будемо читати, будете читати, будуть читати.

Наука. *Будучність дієслів недоконаних творимо, коли перед дієменник поставимо слова: буду, будеш, буде, будемо, будете, будуть.*

Задача. Утворіть будучність недоконаних дієслів 110. задачі!

§ 131. Приклади. Прочитаю, прочитаєш, він (она, оно) прочитає, прочитаємо, прочитаєте, прочитають.

Наука. *Від дієслів доконаних творимо незложену будучність закінченнями теперішности.*

Задача. Вискажіть доконаними дієсловами 110. задачі будучність!

§ 132. Приклади. а) Я би прочитав, ти би прочитав, він прочитав би, она би прочитала, оно прочитало би; ми би прочитали, ви би прочитали, они би прочитали.

б) Я би був прочитав, ти би був прочитав, він би був прочитав, она була би прочитала, оно було би прочитало; ми би були прочитали, ви би були прочитали, они би були прочитали.

Наука. а) Спосіб можливий теоримо, додавши злучник *би* до минушости, коли хочемо означити можливість в теперішности. Злучник: *би* може стояти перед або й по дієслові.

б) Колиж хочемо означити можливість в минушости, то додаємо злучник *би* до давноминушости.

Злучник: *би* може стояти перед дієсловом: *бути*, або й по нїм.

Задача. Утворіть оба способи можливі всіх 3 ос. одн. і мн. від дієслів: читати, ходити і писати!

Відміна перша.

§ 133.

1. взорець I. відміни.

Число	Особа	Теперішність	Минушість	Будучність
Однина	1.	пита́-Ю	я пита́-В. -ла. -ЛО	бу́ду пита́-ти
	2.	пита́-ЕШ	ти „ „ „	бу́деш „
	3.	пита́-Є	він „ она́ „ оно́ „	бу́де „
Множина	1.	пита́-ЕМО	ми пита́-ЛИ	бу́демо пита́ти
	2.	пита́-ЕТЕ	ви „	бу́дете „
	3.	пита́-ЮТЬ	они „	бу́дуть „

Спосіб приказовий: пита́-й! пита́-ймо! пита́-йте!

Дієіменник: пита́-ти.

Дієприкметник діяльний теперішности: питаю́-чий, -ча, -че.

„ діяльний минувшости: пита́-в, -ала, -ало, -али; пита́-вший, -вша, -вше.

„ страдальний: пита́-ний, -на, -не.

Дієприслівник теперішности: пита́-ючи.

„ минувшости: пита́-вши.

Наука. Після сего (1.) вірця відміняють ся дієслова, у котрих пень дієіменника а теперішности рівний і кінчить ся голосозвуком: н. пр. в пита́-ти і пита́-ю є пень пита́-.

Задача. Відмініайте після 1. вірця дієслова: читати, збирати, обіцяти, стріляти.

§ 134.

2. взорець I. відміни.

Число	Особа	Теперішність	Минувшість	Будучність
Однина	1.	пас- у́	я пас, пас-ла, пас-ло	бу́ду пас-ти
	2.	пас- эш	ти „ „ „	бу́деш „
	3.	пас- е́	він „ она́ „ оно́ „	бу́де „
Множина	1.	пас- емо	ми пас-ли	бу́демо пас-ти
	2.	пас- ете	ви „	бу́дете „
	3.	пас- уть	они „	бу́дуть „

Спосіб приказовий: пас-й! пас-ім! пас-іть!

Дієіменник: пас-ти.

Дієприкметник	діяльний	теп.:	пас- учий , -ча, -че.
"	"	мин.:	пас, пас- ла , пас- ло , пас- ший , -ша, -ше.
"	страдальний	:	(с)пас- єний .
Дієприслівник		теп.:	пас- учі .
"		мин.:	пас- ши .

Наука. Після сего взірця відмінюють ся дієслова, у котрих пень дієіменника а теперішности рівний і кінчить ся шелестозвуком; н. пр. пас-ти і пас-у мають пень пас-.

Задача. Відмініайте після сего взірця дієслова: не́сти, везти, трясти́!

§ 135. Приклади. а) дієім: клас-ти, тепер: клад-у;

"	стриг-ти,	"	стриж-у;
б)	" дер-ти,	"	др-у;
"	тер-ти,	"	тр-у;
в)	" нес-ти,	минув.:	ніс;
"	вез-ти,	"	віз.

Наука. а) Кінцевий шелестозвук ння декотрих дієслів сего взірця змінює ся.

б) Коли пень дієіменника кінчить ся на р, то в теперішности може скоротити ся.

в) Голосозвук ння змінює ся часто в минувшости (перезвук).

Задача. Відмініайте після 2. взірця дієслова: стріг-ти, д(é)р-ти, не́с-ти.

§ 136.

3. взорець І. відміни.

Число	Особа	Теперішність	Минувшість	Будучність
Однина	1.	дару́-ю	я дару-ва́в, -а́ла, -а́ло	бу́ду дарува́-ти
	2.	дару́-єш	ти „ „ „	бу́деш „
	3.	дару́-є	він „ она́ „ оно́ „	бу́де „
Множина	1.	дару́-ємо	ми дару-ва́ли	бу́демо дарува́-ти
	2.	дару́-єте	ви „	бу́дете „
	3.	дару́-ють	они „	бу́дуть „

Спосіб приказовий: дару-й! дару-ймо! дару-йте!

Дієіменник: дарува́-ти.

Дієприкметник діяльний теп.: дару́-ючий, -ча, -че.

„ „ мин.: дарува́-в, -ла, -ло.
дарува́-вший, -ша, -ше.

„ страдальний: даро́ва-ний, -на, -не.

Дієприслівник теп.: дару́-ючи.

„ мин.: дарува́-вши.

Наука. Після сего (3.) взірця відміняють ся дієслова, у котрих пень дієіменника довгий від пня теперішности, але оба пні кінчать ся голосозвуком; н. пр. в дієіменнику дарува-ти є пень дарува-, а в теперішности дару-ю є пень дару-, отже пень дарува- довгий від пня дару-, але оба кінчать ся голосозвуками.

Задача. Відмініайте після сего взірця дієслова: купува́ти, мурува́ти, воюва́ти, працюва́ти!

Число	Особа	Теперішність	Минувшість	Будучність
Однина	1.	жд- У	я жда- В , -ла, -ло	бу́ду жда-ти
	2.	жд- еш	ти „ „ „	бу́деш „
	3.	жд- е	він „ она́ „ онó „	бу́де „
Множина	1.	жд- емо	ми жда- ли	бу́демо жда-ти
	2.	жд- ете	ви „ „	бу́дете „
	3.	жд- уть	они „ „	бу́дуть „

Спосіб приказовий: жд-и! жд-їм! жд-їть!

Дієimenник: жда-ти.

Дієприкметник діяль. теп.: жд-учий, -ча, -че.

„ „ мин.: жда-в, -ла, -ло.

„ „ „ жда-вший, -вша, -вше.

„ страдальний: жда-ний, -на, -не.

Дієприслівник теп.: жд-учи.

„ мин.: жда-вши.

Наука. Після сего (4.) вірця відмінюють ся дієслова, у котрих пень дієimenника довший від пня теперішности і кінчить ся голосозвуком а пень тепер. твердим шелестозвуком; н. пр. пень дієimenника жда- довший від пня тепер. жд-, перший кінчить ся голосозвуком (а), другий же твердим шелестозвуком (д).

Задача. Відмініайте після сего (4.) вірця дієслова: звá-ти, схну́-ти, реві́-ти, їжа-ти.

§ 138. Приклади. а) Дієім.: гнати, теп.: жениу, мин.: гнав, спосіб приказовий: жени! женім! женіть! — дієприкм.: гнавший, дієприсл.: гнавши.

б) Дієім: махну́ти, будуч: махну́, минув.: махну́в;
дієім: горну́ти, будуч: **бУДУ** горну́ти, минув.:
горну́в;

дієім: засо́хнути, будуч: засо́хну, ми́нув.: засо́х.

Наука. а) Деякі дієслова 4. вірця переміняють звук г на ж, коли появляється корінне е.

б) Дієслова на **-нути** не мають звичайно зложеної будучности, а деякі викидають в мин. наросток **-ну**.

Задача. Відмініайте дієслова: **гна́-ти**, **махну́-ти**, **со́хнути**, **увя́нути**.

§ 139.

5. вгорець I. відміни.

Число	Особа	Тепе-рішнієть	Минувшієть			Будучнієть	
Однина	1.	ріж-у	я	різ-ав.	-ла.	-ло	бУДУ різати
	2.	ріж-еш	ти	"	"	"	бУдеш "
	3.	ріж-е	він	"	она́	"	онó "
Множина	1.	ріж-емо	ми різали			бУдемо різати	
	2.	ріж-ете	ви "			бУдете "	
	3.	ріж-уть	оні "			бУдуть "	

Спосіб приказовий: **ріж!** **ріж-мо!** **ріж-те!**

Дієіменник: **різа-ти**.

Дієприкметник діяль. тепер.: **ріж-учий, -ча, -че.**

" " минувш.: **різа-в, -ла, -ло.**

" " " **різа-вший, -ша, -ше.**

" страдальний: **різа-ний, -на, -не.**

Дієприслівник тепер.: **ріж-учи.**

" минувш.: **різа-вши.**

Наука. Після сего (5.) вірця відміняють ся дієслова, котрих пень дієіменника довший від пня тепе-рішности, перший кінчить ся голосозвук (різа-),

а послідний *мягким* або *змягченим* шелестозвуком (ріжс). Дієслова сего взірця *переміняють* звук *з* на *ж*, *с* на *ш*, *т* на *ч*, *д* на *дж*, *ст* на *ц*, *г* на *ж*, *к* на *ч*, *х* на *ш*, *ск* на *ц*.

Задача. Відмініайте після сего взірця дієслова: *мазати*, *писати*, *прятати*, *глодати*, *евистати*, *стругати*, *плакати*, *брежати*, *плескати*, *колоти*, *орати*, *слати*. (Уважайте при тім на *переміну* означених звуків!)

§ 140.

Відміна друга.

Число	Особа	Теперішність	Минувшість	Будучність
Однина	1.	хвал- Ю	я хвалі- В . -ла. -ло	бўду хвалі-ти
	2.	хвал- ЙШ	ти „ „ „	бўдеш „
	3.	хвал- ЙТЬ	він „ она „ оно „	бўде „
Множина	1.	хвал- ИМО	ми хвалі ЛИ	бўдемо хвалі-ти
	2.	хвал- ИТЕ	ви „	бўдете „
	3.	хвал- ЯТЬ	они „	бўдуть „

Спосіб приказ.: хвал-**І**, хвал-**ІМ**, хвал-**ІТЬ**.

Дієіменник: хвалі-**ТИ**.

Дієприкметник діяльн. тепер.: хвал-**ЯЧИЙ**, -ча, -че.

„ „ минувш.: хвалі-**В**, -ла, -ло.

„ „ „ хвалі-**ВШИЙ**, -ша, -ше.

„ страдальний: хвал-**ЕНИЙ**, -на, -не.

Дієприслівник тепер.: хвал-**ЯЧИ**.

„ минувш.: хвалі-**ВШИ**.

Наука. Після 2. відміни відмінюють ся дієслова, що в 2. ос. одн. теп. кінчать ся на *-ши*.

Задача. Відмініайте після сего взірця дієслова: *учити*, *варити*, *палити*, *лічити*, *ранити*!

§ 141. Приклади. а) тепер.: губ-л-ю, сиП-л-ю;
 б) дієприкм.: болячий, болючий; роб-л-ячий,
 роб-у-чий; в) дієприкм.: борош-е-ний, ходж-е-ний.

Наука. а) В теперішності вставляємо по губних л.

б) Дієприкметник діяльний теп. приймає закінчене
 -ячий або -ачий (часом і -учий або -ючий),
 по губних вставляється л.

в) Дієприкметник страд. приймає перед закінченням
 -чий звук е, перед котрим зубні м'ячать ся.

Задача. Відмініайте після сего взірця дієслова:
 числіти, славити, гасіти, хрестіти; сидіти,
 вертіти, горіти, терпіти, кричати, спати.

§ 142. Приклади. Стріль! Стріль-мо! Стріль-те!
 Муч! Муч-мо! Муч-те!

Наука. Деякі дієслова II. відміни мають скорочений
 спосіб приказовий.

Задача. Напишіть спосіб приказовий дієслів: вірити,
 квасити, глэдити, позволити, бачити, ударити,
 бавити, повісити, радити, дойти! (Уважайте, по
 котрих звуках треба писати Ъ а по котрих ні!)

Відміна трета.

Взорець відміни дієслова:

§ 143. а) дати.

Число	Особа	Теперішність	Минувшість	Спосіб приказ.	Дієприкметник теп.: дабчий.
Однина	1.	дам	я дав. дала, дало	дай!	-ча, че;
	2.	даш	ти „ „ „		мин.: давший.
	3.	дасть	він „ она „ оно „		-ша, -ше;
Множина	1.	дамо	ми дали	даймо!	страд.: даний.
	2.	дасте	ви „	дайте!	-на, -не.
	3.	дадуть	они „		Дієприслівник: давши.

§ 144.

б) їсти.

Число	Особа	Тепе-рішність	Минувшість	Будучність	Спосіб приказ.
Однина	1.	їм	я їв, їла, їло	бу́ду їсти	
	2.	їш	ти „ „ „	бу́деш „	їж!
	3.	їсть	він „ она́ „ оно́ „	бу́де „	
Множина	1.	їмо	ми їли	бу́демо їсти	їжмо!
	2.	їєте	ви „	бу́дете „	їжте!
	3.	їдять	они „	бу́дуть „	

Дієприкметник

їв-ши } теп.: їд́ячий, -ча, -че;
їш-ши } мин.: їв́ший, -ша, -ше;
страд.: їд́жений.

Дієприслівник

теп.: їд́ячи;
мин.: їв́ши.

§ 145.

в) бути.

Число	Особа	Тепе-рішність	Минувшість	Будучність	Спосіб приказ.
Однина	1.	я є	я був, бу́ла, бу́ло	бу́ду	
	2.	ти є	ти „ „ „	бу́деш	будь!
	3.	він, она, оно є	він „ она „ оно „	бу́де	
Множина	1.	ми є	ми бу́ли	бу́демо	бу́дьмо!
	2.	ви є	ви „	бу́дете	бу́дьте!
	3.	они є	они́ „	бу́дуть	

Дієприкметник

теп. (сущий): буд́учий, -ча, -че;
мин.: бу́вний, -ша, -ше.

Дієприслівник

теп.: буд́учи;
мин.: бу́вши.

Задача. Відмініайте після сих взірців дієслова:
а) віддати, б) оповісти (без злож. будуч.),
в) забúти (без зл. буд.)

§ 146. Приклади: а) питаєш, пасеш, даруєш,
ждеш, ріжеш; б) хвалиш, тайш; в) даси або
даш, їси або їш, єси або є.

Наука. а) До першої відміни належать дієслова, що в 2. ос. одн. теперішности мають окінчене: -еш
або -єш.

б) До другої відміни належать дієслова, що в 2. ос. одн.
теперішности мають окінчене -иш або -їш.

в) До третьої відміни належать дієслова, що в 2. ос.
одн. теперішности мають окінчене -си або -ш. До
сеї відміни належать дієслова: дам, їм і в та
утворені від них подібні.

Задача. Напишіть дієіменники, та 1. і 2. ос. одн.
теперішности дієслів із 15. уст. чит. й означіть
в скобках, після котрої відміни і якого образця
они відміняють ся!

Часть III.

Складня, части мови невідмінні, перепи- нане.

1. Реченє поєдинче.

§ 147. *Наука до повтореня. Реченє є гадка висказана словами. Головні части реченя є присудок і підмет. Присудок є то, що в реченю сказано. За присудком питаємо: Що сказано в реченю? а відповідаємо: „В реченю сказано, що хтось, чи щось (і додаємо присудок). За підметом питаємо: Хто, що . . . (із додатком присудка)? Реченє, що виражає лише одну-єдину гадку, зове ся реченє поєдинче. На кінци речень, котрі щось висказують, ставимо точку (.), по питаннях питайник (?), а по приказах або окликах окличник (!). Оклики є слова або звуки, котрими виражаємо наші чувства, кличемо або гонимо звірята, чи вдаємо який голос, звук шелест і т. п. Присудок злучений часом з підметом словом: бути; се слово називає ся тоді злучка.*

Задача. Перепишіть слідуючі поєдинчі реченя і підчеркніть в них присудок раз, а підмет двічі: Добра книжка то добрий приятель. Она навчає розуму. Розум конечний чоловікови. Учений панує. Він усюди першій.

§ 148. Приклади. **Наука** пожиточна. **Она** людем
конечна. **Ситий** голодного не знає. **Сто** велике
число. „**І**“ є злучник. „**Тут**“ є прислівник. „**По**“
є приіменник. „**Ох**“ є оклик. **Читати** штука.

Наука. Підметом може бути кожде слово.

Задача. Випишіть над кожним підметом 147. задачі,
яке слово кожний підмет є!

§ 149. Приклади. **Я** учу ся. **Я** ученик. **Я** пильний.
Я ще не караний. **Я** в школі перший. **Такий я.**

Наука. Присудком може бути дієслово або імя (іменник, прикметник, дієприкметник, заіменник або числівник).

Задача. Напишіть верх кожного присудка 147. задачі,
яке слово кожний присудок є.

§ 150. Приклади. **Бог добрий.** **Люди грішні.** **Люди**
кають ся. **Бог прощає.**

Наука. Присудок і підмет того самого реченя повинні по можности згоджуватись що-до роду, числа, відмінку й особи.

Задача. Приберіть до підметів: а) я, ти, він, ми;
б) ученик, учениця, дитя, діти — із присудків
а) читає, читаємо, читаю, читаєш; б) пильні,
пильне, пильний, пильна — такі, що межі ними
є згода в роді, числі, відмінку й особі.

2. Реченє розширене і нерозширене.

§ 151. *Наука до повтореня. Поєдинче реченє, що складає ся лише з підмета і присудка, називає ся реченє нерозширене. Реченє, що крім підмета й присудка має ще й иньші части, зове ся розширене.*

Злучка не розширяє реченя.

Задача. Винишіть із слідуючих речень *a)* нерозширені, *б)* розширені, і підчеркніть в них приєднок раз, а підмет двічі: Голодній кумі хліб на умі. Громада великий чоловік. Голоден не годен. І в наше віконце засьвітить раз сонце. І лїнний віл отаву би їв. Покірие теля дві корові сее. Печені голуби не летять до губи. Час не стоїть. Лихе доброго не любить. Конець діло хвалить. Здорове скарб. Гроші мідь. Кожда рука д собі крива.

А. Предмети.

§ 152. Приклади. Ученик пише. Ученик пише задачу.

Наука. Реченє нерозширене можна розширити предметом, якого жадають певні дієслова.

§ 153. Приклади. Молотїльник **молотить** збіже. Молотїльник **працює**.

Наука. Дієслова, котрих діїство **переходить** від підмета на иньшу особу або річ, зовуть ся **перехідні**. Дієслова, котрих діїство **не переходить** на иньшу особу або річ, зовуть ся **неперехідні**.

Задача. Означіть, котрі із дієслів 66. уст. чит. перехідні а котрі неперехідні.

§ 154. Приклади. Рано дитина **вбирає ся**, **миєсь**, **чеше ся** і **молить ся**.

Наука. Дієслова **перехідні**, сполучені з заїменником: **ся**, що їх діїство **звертає ся** назад до підмета, зовуть ся **зворотними**.

Заїменник ся пишеть віддїльно від дієслова!

Задача. Винишіть із 6. уст. чит. дієслова зворотні!

§ 155. Приклади. Їмо **хліб**. Пємо **воду**. Пишемо **задачу**.

Наука. Дієслова перехідні домагають ся предмету в 4. відмінку на питанє: кого? що?

Задача. Розширіть отей речени предметом в 4. відм., відповідаючи на питанє: кого? що? і підчеркніть предмети: Бог любить —. Бог карає —. Учитель хвалить —. Учитель ганиць —. Батько напминає —. Мати годує —. Рільник оре —. Швець пише —. Ученик пише —. Коні тягнуть —. Коти ловлять —. Пес стереже —.

§ 156. Приклади. Ученики дякують **учителеви**. Они **ему** вдячні. Мороз шкодить **ростинам**. Він їм шкодливий.

Наука. Деякі дієслова і прикметники домагають ся предмету в 3. відм. на питанє: кому? чому?

Задача. Розширіть слідуючі речени предметом в 3. відм., відповідаючи на питанє: кому? чому? і підчеркніть ті предмети: Бог помагає —. Ученик дякує —. Ніхто не вірить —. Не против ся —! Гусениці шкодять —. — хліб на умі. — проєо на думці. Дякуй —! Молїтесь —! Слуга вірний —. Ученик покірний —. Кінь помічний —. — сорочка не мила.

§ 157. Приклади. Заяць боїть ся **пса**. Голодний жадний **хліба**.

Наука. Деякі дієслова і прикметники жадають предмета в 2. відм. на питанє: кого? чого?

Задача. Розширіть наступуючі речени предметами в 2. відм., відповідаючи на питанє: кого? чого? і підчеркніть предмети: Бійте ся —! Жебрак просить —. Слухайте —! Добрий соромить ся —. Робітник жадає —. Курка шукає —. Хоршій дожидає —. Сварливий чіпає ся —. Голодний жадний —. Сьвідомий — цїнить добро.

§ 158. Приклади. Гадина **не** має **ніг**. Унеї **нема** **ніг**.
Наука. Дієслова, що получені з перечною **не**, жадають також предмету в 2. відмінку.

Перечку „не“ не пишуть разом з дієсловом, а особно!
Задача. Додайте предмет в отсих реченнях: Бог **не** любить —. Не говори —! Ситий **не** знає —. Брехун **не** любить —. Пси не терплять —. Без мўки **нема** —. Гадина **не** має —. Дурний не має —. Не рушай —!

§ 159. Приклади. Дитина бавить ся **лялькою**.
Наука. Деякі дієслова жадають предмета в 6. відм. на питанє: *ким? чим?*

Задача. Розширїть наступуючі реченя предметами в 6. відм., відновїдаючи на питанє: *ким? чим?* і підчеркнїть предмети: Добрий бридить ся —. Дїти тїшать ся —. Родичі журять ся —. Бог править —. Цїсар упрявляє —. Президент править —. Староста рядить —. Начальник кермує —. Ученики величають ся —. Богач чванить ся —.

§ 160. Приклади. Бабуся оповїдає **унукам байки**.
Наука. а) Деякі дієслова жадають двоох предметів, з котрих один стоїть звичайно в 3. відм. на питанє: *кому?* а другий в 4. на питанє: *що?*

б) Однак часом стоять і оба предмети в 4. відм., один на питанє: *кого?* а другий на питанє: *що?*

в) або один в 4. а другий в 2. або

г) один в 4. а другий у 6. відм.

Задача. Розширїть слїдуючі реченя двома предметами: а) Бог дає (**кому?**) (**що?**). Милосердний дарує — —. Учитель завдає — —. Мати проказує — —. Учитель показує — —. Довжник віддає — —. Вода забирає — —. б) Учитель

вишитує (кого?) (що?). в) Учитель учить (кого?) (чого?). г) Не називай (кого?) (чим?)!

§ 161. Приклади. Івась любить школу. Він жадний науки. Він послухний учителеви. Хлопчина тїшить ся книжкою. Він учить ся всего доброго. Всі хвалять єго. Нема більше любленого на сьвітї.

Наука. Предметом може бути іменник, заіменник, прикметник, дієприкметник або числівник в 2., 3., 4. і 6. відмінку.

За такими предметами питаємо: кого? чого? — кому? чому? — кого, що? — або ким? чим? і додаємо до сих питань завжди дієслово або прикметник, до котрого они належать.

Задача. Вишукайте в поєдинчих реченях 66. уст. чит. дієслова і прикметники. питайте ся ними та повнєшими питаннями за предметами тих речень і виписіть предмети, які найдете, зазначаючи при тім в скобках їх відмінок!

В. Предмети з приіменниками.

§ 162. *Наука до повтореня. Приіменники є слова, що стоять при іменниках, заіменниках або числівниках і виражають відношенє одної особи, звірини, річи або роботи до другої. — Кождий приіменник править одним або й кількома із 7-ох відмінків, крім 1го і 5го.*

З 2. відмінком лучать ся приіменники: без, біля, близь, від, верх, вздовж, висше, до, для, замість, зглядом, з, зі, із, крім, край, круг, коло, намість, недалеко, низше, окрім, опрїч, після, поруч, поуз, побіч, поперек, против, проти, право, ради, серед, сперед, спід, спонід, спонад.

З 3. відмінком лучать ся приіменники: *ід* або *д*,
к або *ік*.

З 4. відмінком лучать ся приіменники: *через*, *про*,
крізь.

З 3. і 7. відмінком лучить ся приіменник: *при*.

З 2. і 4. відмінком лучить ся приіменник: *мимо*.

З 4. і 7. лучать ся приіменники: *на*, *о*.

З 2., 4. і 7. відмінком лучать ся приіменники: *в*, *у*.

З 4. і 6. відмінком лучать ся приіменники: *за*, *під*,
над, *межи*, *між*.

З 2. і 6. відмінком лучать ся приіменники: *з*, *із*, *зі*, *зо*.

З 3., 4. і 7. відмінком лучить ся приіменник: *по*.

Приіменники бувають і зложені.

Зложений приіменник лучить ся з тим відмінком,
якого другий з них вимагає.

Такі зложені приіменники є: *іzza*, *пoза*, *пoмежи*,
пoмимо, *ізнід*, *пoпід*, *пoверх*, *ізнад*, *пoнад*,
змежи, *спoмежи*, *спoпри*, *спoперед*, *oколо*,
навколо, *oкpуги*, *навкpуги*, *ведля*, *задля*, *за-*
мість, *намість*, *назад*, *пoзад*, *пoнизше*, *пo-*
висше і т. п.

Задача. Випишіть із 68. уст. всі приіменники
і напишіть, яким відмінком кожний править. —

§ 163. Приклади. Побожний надіє ся **на** Бога!
Бог памятає **о** всіх.

Наука. Деякі дієслова жадають предмета з приіменником.

Задача. Розширіть слідуючі реченя предметами,
підчеркніть їх і напишіть в скобках відмінок,
в котрім стоять: Побожний уповає **на** —.
Родичі дбають **о** —. Спустив ся дід **на** —. Не
забувай **на** —! Бідний просить **о** —. Учитель
старає ся **о** —. Богач дуфає **на** —. Не спускай
ся **на** —! Дбай **про** —! Легкодух не дбає **о** —.

В. Прислівники і придатки прислівникові.

а) Поділ прислівників.

164. Наука до повторення. Прислівники означають час, місце, спосіб, ступень і порівнянє, причину, наслідок, замір, припуст і умову дійства — або — они висказують: коли, де, як, як дуже, чому, на що, помімо чого і під яким услівєм щось діє ся.

Прислівники місця є а) на питанє: де? тут, там, всюди, ніде, дебу́дь, деінде, отту́т, оттáм, онтáм, там і сям, денéбудь, блізько, далéко, недалéко; б) на питанє: куди? сюди́, туди́, горі́, долів, куді́сь, нікуди́, наперéд, наза́д, навкру́г, докóла, онтуди́, тамтуди́, направи́, бсторонь, назу́стріч; — в) на питанє: відки? відти; відси, нівідки, зусюди.

Прислівники часу відповідають на питанє: коли? відколи? доки? є: тепéр, ніні, сегóдня, днесь, вчéра, передучéра, онóгди, ýноді, за́втра, позáвтра, ráно, вéчером, зимі́, літї, торі́к, тогíд, все, за́всіди, поті́м, опі́сля, давнó, колі́сь, нікóли, дóси, дóти, тоді́, тогди́, колінéбудь, вже, ще, бувáло, дóсьвіта, скоросьвіт, си́очи.

Прислівники способу на питанє: як? є: так, ось-як, ýнак, инáкше, инáче, всіля́ко, нія́к, ні сяк — ні так, не, ні, дýже, вéльми, на́дто, дóста, лéдво, трóхи, неабі́як, якнéбудь, нева́жру, багáто, мнóго, чимáло, ще, згóдом, нáче, мов, немóв, раз, дві́чи, стокрáтъ, чáсто.

Задача. Випишіть із слідуючих речень всі прислівники й означіть, який кожний є: Там добре,

де нас нема. Всеюди добре, дома найліпше. Ріка не тече горі а долів. Куди баран, туди й вівці. Нині мені, завтра тобі. Що сьогодні можеш зробити, не відкладай на завтра! Рано вставай, пізно лягай! Перше подумай, опісля ділай! Як думаєш, так і говори, не иначе! Всеіляко на сьвітї буває. Раз чоловік родить ся, раз і умирає. Не говори ніколи неправди! Туди лози гнуть ся, куди вітер віє. Сиротї тоді неділя, як сорочка біла. До пекла дорога дуже легка. Завсіди працюй, ніколи не дармуї! Роби скоро, а їж поволи!

§ 165. Приклади. Оно справді так, неинакше, що лїнивство не годує, ні грів, анї не служить здоровлю, **протівно** дуже шкідливе.

Наука. Є ще й на питанє: так чи ні? а) прислівники твердячі: так, дійсно, справді, авжéж, абійяк, мабу́ть, може, очиві́дно, неина́кше; б) прислівники заперечаючі: не, ні, нета́к, анї́раз, анї́тро́хи, протівно, навіворі́ть, ні́коли, ні́де.

Задача. Напишіть прислівники твердячі і заперечаючі з пам'яті!

§ 166. Приклади. **Як** ся маєш? **Відки** йдеш? **Куди** Бог провадить?

Наука. Є також прислівники питайні а то: чи? чому? длячого? по що? коли? від коли? відки? куді? кільки? кільки раз? де? як? як часто? як много? як дїже? жиба́-ж? невжéж?

Задача. Відповідайте на питайні прислівники відповідними иншими!

б) Творене прислівників.

§ 167. Приклади. Цвіт рожі **красний**. Рожа цвіте **красно**. — Праця хлібороба **тяжка**. Хлібороб працює **тяжко**.

Наука. Прислівники творимо з прикметників, змінюючи їх закінчення звичайно на **-о**.

Задача. Утворіть прислівники із отсих прикметників: острій, тупий, високий, низкий, короткий, довгий, скорий, повільний, дорогий, дешевий, солодкий, гіркий, легкий, тяжкий, бистрий, милий, простий, тихий, голосний, хитрий, сьмільний, гарний, красний, давний, певний, страшний, далекий, близький, ясний, темний.

§ 168. Приклади. Зоря світить **ясно**. місяць **яснійше**, сонце **найяснійше**. Срібло продають **дорого**, золото **дорожше**, діаманти **найдорожше**.

Наука. Прислівники, особливо утворені з прикметників, можна степенувати як прикметники, але в 2. і 3. степені кінчать ся они на **-е**.

Задача. Степенуйте прислівники попередної задачі!

в) Придатки прислівникові.

§ 169. Приклади. 1.) Бог є **всюди**. 2.) Пильний працює **завсіди**. 3.) Бідний живе **тяжко**.

Наука. Реченя розширяємо і додатками прислівниковими.

Розріжняємо додатки прислівникові 1.) місця, 2.) часу і 3.) способу.

За додатками прислівниковими питаємо як за прислівниками, додаючи до питань ще й дієслово, яке є в реченю. Додатки прислівникові місця виражаємо прислівниками місця.

Задача. Розширіть слідуєчі реченя придатками прислівниковими і то прислівниками: 1.) **місця**, відповідаючи на питання: а) **де?** Бог є —. Школа стоїть —. Церков стоїть —. Я сиджу —. Ти сидиш —. б) **вуди?** Ходи —! Дорога веде —. Брехун не заїде —. в) **відки?** Вітер віє —. Школярі сходять ся —. Сонце сьвітить —. Підемо —.

§ 170. Приклади. Діти вчать ся в **школі**. Зорі стоять на **небі**.

Наука. Придатками прислівниковими місця можуть бути й імена.

Задача. Розширіть наступуючі реченя придатками прислівниковими місця, відповідаючи іменами т. є. іменниками і т. п. словами на питання:

а) **де?** — Учимо ся —. Молимо ся —. Жнємо —. Цісар резидує —. Президент мешкає —. Староство є —. Сонце сьвітить —. Риба живе —. Трава росте —. Вода тече —.

б) **відки?** — Сонце сходить —. Вода витікає —. Сіль походить —. Книжки приносять —. Дрова привозять —. Курята виводять ся —. Збіже виростає —. Дощ паде —. Хмари надходять —. Бузьки прилітають —.

в) **вуди?** — Потік вливає ся —. Сніг паде —. Ластівки відлітають —. Купець іде —. Товар повертає —. Женці ідуть —. Школярі спішать —. Прут впадає —. Сонце заходить —. Дорога веде —.

§ 171. Приклади. Сонце заходить **вечером**. Сонце заходить **у вечер**.

Наука. Придатками прислівниковими часу можуть бути прислівники часу або й імена.

Задача. Розширїть наступуючі реченя придатками прислівниковими часу, відповідаючи 1.) прислівниками часу, а потім 2.) іменами на питання:

- а) **коли?** — Учимо ся —. Їмо —. Не дармуї —!
Учи ся —! Сонце сходить —. Панотець служить —. Школярї вчать ся. —.
- б) **відколи?** — Сонце зійшло —. День настав —. Пильний встав —. Кури сплять —.
- в) **доки?** — Бог буде —. Чоловік вчить ся —. Ніч треває —.

§ 172. Приклади. Голуб летить **скоро**. Голуб летить **як куля**.

Наука. Придатками прислівниковими способом можуть бути прислівники способом або імена.

Задача. Розширїть слїдуючі реченя придатками прислівниковими способом, відповідаючи на питання: **як?** а) прислівниками способом, б) іменами: Ластівка летить —. Лев рує —. Лїнвий лізе —. Пажерливий їсть —. Доц лиє —. Сьпївак сьпїває —. Бесїдник говорить —. Робїтник голодний —.

§ 173. Приклади. а) Лис **дуже** хитрий. б) Снїг тає **від тепла**. в) Плуг потрібний **до ораня**. г) Жнець працює **помимо спеки**. д) Кожух добрий **на мороз**. е) Салом ловлять миши. є) Стїа із дерева.

Наука. Придатки прислівникові способом бувають часто також придатками прислівниковими: а) степенї і порівняннї на питання: як дуже? б) причини і наслїдку на питання: чому? в) заміру на питання: на що? г) припусту на питання: мимо чого?

д) умови на питанє: на який випадок? е) средства на питанє: ким? чим? — і є) матерії на питанє: із чого?

Задача. Розшипріть наступуючі реченя додатками приєлівниковими:

- а) **степени** (відповідаючи на питанє: як дуже?): Сонце пече —. Хорий — дихає. Старий їсть —. Лев — сильний. Вовк — пажерливий.
- б) **причини і наслідку** (на питанє: чому? від чого?): Вода замерзає —. Лід топить ся —. День ясный —. Пес утікає —. Бідний плаче —. Голий трясє ся —.
- в) **заміру** (на питанє: на що?): Книжка потрібна —. Кінь добрий —. Збіже росте —. Ученик учить ся —. Гній потрібний —. Чистота конечна —. Церков є —.
- г) **припусту** (на питанє: мимо чого?): Пильний працює —. Весна настане —. Збіже потрібне —. Спірітус не мерзне —. Ялиця зеленіє ся —. Вуголь не топить ся —.
- д) **умови** (на питанє: під яким услівєм? — на який випадок?): Тестамент потрібний —. Парасоль добрий —. Лікар конечний —. Сикавка потрібна —.
- е) **средства** (на питанє: ким? чим?): Старих воробців не ловлять (**чим?**) Видимо —. Чуємо —. Ньюхаємо —. Смакуємо —. Листи посилаємо —. Люди їздять —. Хлїбороб оре —. Ходимо —. Пишемо —. Рисуємо —.
- є) **матерії** (на питанє: із чого?): Пшїба зроблена (із чого?). Папір виробляють —. Перо зроблене —. Зошит зроблений —. Лавка зроблена —.

Сорочка ушита —. Сірак ушитий —. Чоботи роблять —. Шапка ушита —. Капелюх уплетений —. Ножі виробляють —. Корона вибита —. Гелєр укований —. Крейцар зроблений —. Миска виготовлена —.

§ 174. Приклади. Люди молять ся в церкві. Бог помагає в потребі. Пчола працює пильно. Перо потрібне до писаня.

Наука. Придатки прислівникові належать до дієслів і прикметників.

Задача. Винайдіть в слідуючих реченнях дієслова та прикметники і питайте ними разом з питаннями науки § 169.—174. за придатками прислівниковими, та виписіть прислівникові придатки, які знайдете! Бог не бє буком. Чоловік учить ся до смерти. Не ліңуй ся рано встати а замолоду учити ся! Правда і в морі не втоне. Легкодух жиє безжурно. Розумний говорить як з книжки. Один плаче з горя, а другий з утіхи. Пізнати птицю по пірю. Бог дав руки до мўки. Мимо біди миле житє. Без мўки нема мукі. Молодість минає неначе красний сон. В тревозі памятають люди о Бозі. Пес не втікає від хліба, а від бука. З одного дерева (буває) хрест і лопата. Хоробрий готовий на смерть. Язиком не бовтай! Їжа конечна до житя.

Г. Придатки прикметникові.

§ 175. Приклади. Васильок цьвітка. Васильок пахуча цьвітка.

Наука. Реченя розширяємо і придатками прикметниковими. Придаток прикметниковий належить все до якогось іменника.

За придатками прикметниковими питаємо який? яка? яке? і додаємо іменник, до котрого придаток належить.

Задача. Розширіть слідуючі речення придатками прикметниковими, відповідаючи прикметниками на питання: який? яка? яке? або які? і означеними іменниками: Церков дім (який?). — бочка гудить. — бочка мовчить. — праця не гріє. — діти вінець. — діти кінець. Пава — птиця. — ученик вчить ся. І — віл би їв. Медвідь — звір. Пчола — комаха.

§ 176. Приклади. а) Буковина край. Буковина **наш** край. б) Книжка нова. **Ся** книжка нова.

Наука. Придатками прикметниковими можуть бути і всі заіменники крім особових а то на питання а) чий, чий, чіє? б) котрий? котра? котре?

Задача. Розширіть отсі речення, додаючи до означених іменників а) заіменники присвоюючі. б) вказуючі і інші:

а) — Цісар зове ся Франц Йосиф. — Цісарева називає ся Єлисавета. — **батько** добрий. — **мати** любить мене. — **родичі** мені дорогі. — **хата** наймилійша. — **учитель** учить нас. — **шеола** любя нам. — **село** нам наймилійше.

б) — **книжка** є граматика. — **книжка** є читанка, — **зошит** мій. — **табличка** твоя. — **бляса** наша. — **край** — **обичай**.

§ 177. Приклади. Січень місяць. Січень **перший** місяць.

Наука. Придатками прикметниковими можуть бути і числівники на питання: котрий? котра? котре?

Задача. Розширїть отсї реченя придатками прикметниковими, прикладаючи до кожного означеного іменника числівник: (Котра) година обідна. Неділя — днина. Грудень — місяць. Адам був — чоловік. Їва була — жінка. Нині — днина — місяця. Буквар — книжка.

§ 178. Приклади. а) Чернівці столиця. Чернівці столиця Буковини. б) Чернівці місто. Чернівці місто над Прутом.

Наука. Придатками прикметниковими можуть бути а) іменники в 2. відм. т. зв. *придатки іменникові* або б) іменники з приіменниками т. зв. *придатки приіменникові* на питанє чий? чия? чие? або який? яка? яке?

Задача. Розширїть наступуючі реченя придатками прикметниковими, прикладаючи до означених іменників:

а) іменники в 2. відм. (відповідаючи на питанє чий? чия? чие?) Австрія цїсарство —. Відень столиця —. Прут головна ріка —. Львів головне місто —. Буда-Пешт столиця —. Качика копальня —. Гуцули жителі —.

б) іменники з приіменниками (на питанє котрий? котра? котре?) — дорога легка. Пригода — дорога. Їзда — приємна. Подорож — тяжка. Ловля — небезпечна. Козаки — звались Запорозжцями. Краї — звуть ся Долитавщина. Землі — називають ся заморскі. Люди — називають ся селяни.

§ 179. Приклади. Федькович Буковинець. Поет Федькович Буковинець. — Відень столиця. Місто Відень столиця.

Наука. Придатком прикметниковим може бути іменник, що згоджує ся з іменником, до котрого він приданий, в відмінку. Такий додаток називає ся *прикладка* і відповідає на питанє *котрий? котра? котре?*

Задача. Розширіть слідуючі реченя прикладками до означених іменників: — **Йосиф** орав. — **Марія Тереса** придбала Буковину. — **Володимир** охрестив Русь. — **Данило** збудував — **Львів**. — **Йосиф II.** був син — **Марії Тереси.** Чернівці головне місто — **Буковини.**

§ 180. Приклади. Фердинанд I. зніс панщину. Фердинанд I., **цісар Австрії,** зніс панщину.

Наука. Прикладка може стояти і по іменнику, до котрого належить; тоді відділяємо її спереду і ззаду протинками.

Задача. Підчеркніть в слідуючих реченях прикладки і відділіть їх спереду і ззаду протинками: Йосиф II. син Марії Тереси любив дуже нарід. Кароль VI. батько Марії Тереси оставив цісарство своїй дочці. Марія Тереса дочка цісаря Кароля VI. була цісаревою. Маршал Радецкий славний воївник знаний і руским людем.

§ 181. Приклади. Мореplавець Колюмб відкрив Америку. Героя Андрія Гофера розстрілили вороги. Ми вірні Цісареви Франц-Йосифови I-му.

Наука. Придатки годять ся звичайно з іменниками, до котрих они придані, в роді, числі і відмінку.

Задача. Означіть в попередних задачах рід, число і відмінок іменників і їх додатків!

- § 182. Приклади. а) На руці є **пять** пальців.
б) В морі **богато** води. в) Маю **двоє** очей.
г) Корона є **пів** золотого.

Наука. Числівники а) *головні* від *пять* в *гору*, б) *невідмінні* числівники *неозначені*, в) *збірні* і г) *дроби* (*пів* і *т. п.*) *лучать* ся *все* з 2. *відм.* іменника, до *котрого* *належать*.

Задача. Розширїть слїдуючі реченя придатками прикметниковими до означених іменників і ужийте до того числівників:

- а) **головних**: Рука має — **пальці**. Тиждень має — **дні**. Рік має — **місяці**. Сотка має — **десятки**;
б) **неозначених**: На небі — **звїзди**. В зимі — **птиці**. В морю — **пісок**;
в) **збірних**: Мої родичі мають — **діти**. Качка виводить — **качата**. Курка виводить і — **курята**;
г) **дробів**: Дванацять години є — **доба**. Три місяці чинять — **рік**. Двацять і п'ять гелерів є — **корона**.

3. Розставка слів в реченю.

- § 183. Приклади. а) **Учитель хвалить ученика**
(підмет) (присудок) (предмет.)
1. 2. 3.

Кожний **учитель хвалить** **радо** **пильного ученика**.

(прид.) — — (прид.) (прид.) —
(прикм.) (прикм.) (прикм.)

- б) **Гріє місяць?** — Чи **місяць** **гріє?**
(прис.) (підм.) (підм.) (прис.)

в) **Хто** вічний? — **Чи** епіг потрібний?

Як називає ся наш Цісар? **Коли** припадає день
Їго уродин? — **Кому** на вік, **тому** на лік. —
І в давні літа бувала біда.

Наука. а) Слова розставляємо в реченю звичайно так:
Наперед іде **підмет**, **потім** **присудок**, **опісля**
аж **предмет**. **Придатки** **прикметникові** **стоять**
перед іменниками **а** **прислівникові** **по** дієсловах
та **прикметниках**. **Се** є **звичайний** **порядок**
слів в реченю. **Коли-ж** на яким **слові** **кладамо** **біль-**
ший **натиск**, **тоді** **посуваємо** **єго** **звичайно** **назад**,
часом **знов** **аж** **на** **сам** **перед**.

б) В реченях **питайних** **стоїть** **часто** **перше** **присудок**
а **потім** **аж** **підмет**.

в) **Займенники** **і** **частинці** **питайні** **та** **відносні** **і** **злуч-**
ники **стоять** **на** **початку** **реченя**.

Задача. Порівняйте розстановку слів в поєдинчих
реченях 174. задачі з попередною наукою
і підчеркніть слова, що не стоять на зви-
чайнім місці!

§ 184. Приклади. Господи, помилуй! Слава Тобі,
Боже наш, слава Тобі!

Наука. **Оклики** **і** **иньші** **такі** **слова** **вставлені** **в** **реченя**,
відділяємо **запинкою**. **Коли** **таке** **слово** **стоїть** **в** **се-**
редній **реченя**, **то** **має** **запинку** **спереду** **і** **ззаду**.

Задача. Відділіть в слідуючих реченях вставлені
слова запинками: **Боже** **будь** **Ти** **покровитель**
Цісарю! **Учи** **ся** **дитино!** **Учіте** **ся** **брати** **мої**
думайте, **читайте!** **Не** **нам** **Твої** **діла** **судити**
Боже **наш** **великий!** **Ти** **Господи** **помагаєш** **по**
світі **ходити.** **Благо** **тобі** **друзе-брате** **як**
є **в** **тебе** **хата!** **Мій** **Боже** **милий** **як** **то** **мало**

святих людей на світі стало! Прозріте люди день настав. Обниміте брати мої найменшого брата! Все кажуть від Бога. Така вже бачите єго доля.

4. Скорочене слів.

§ 185. Приклади. 1 зр. має 2 К або 100 кр. або 200 н. — Св. Николай покровитель дітей. В лісі живе вовк, лис і др. звірі.

Наука. Для вигоди скорочуємо в письмі поодинокі слова, котрі часто повторюють ся.

Задача. Винайдіть із поданих низше обяснень, що означають слідуєчі скороченя: і т. д. — і т. п. — і т. др. — і т. и. — н. пр. — т. є. — т. зн. — т. зв. — гл. — п. — Др. — зр. — кр. — р. — єв. — ц. к. — сл. — Вп. — Впр.

Обясненя скорочень: святий, цісарско-королівський, гляди, Доктор, золотий риньський, і так далі, і таке друге, і таке иньше, і тим подібне, крейцар, на примір, пан, рік, слідуєчий, так званий, то значить, **Високопреподобний**, **Високоповажаний**.

5. А. Реченя зложені. — Злучники.

§ 186. Приклади: Я і сестра діти наших родичів. Я син а она донька.

Наука до повтореня. Злучники злучують слова з словами або реченя з реченнями. Такі злучники є: і, й, а, та; тай, або, адже, але, однак, такій, же, таже, такбж, также, ні, нїм, нїж, аніж, чим, чи, нїби, гейби, ніче,

неначе, мов, немов, як, коли, наколи, скоро, заки, доки, аж, бо, позаяк, отже, тому, протє, то, що, щобі, абі, кобі, якби, найбі, нехай, хоть, хоч.

Задача. Випишіть із 39. уст. чит. всі злучники!

§ 187. Приклади: Сонце гріє, сніги стопились, травка прозябає, пташки співвають; весна настала.

Наука. Реченя, що висказують кілька гадок, отже зложєні з двох або більше речень, називають ся реченя зложєні. Реченя зложєні роздїляємо знаками перепинаня.

Задача. Випишіть із слїдуючих речень зложєні і назначіть по кождім цифрами в скобках, з кілько речень оно складає ся: Смуток короткий, утїха вічна. — Що обцяєш, обдумай добре, аби опісля не жалувати. — Де нема скарги, там нема її суду. — І славний чоловік умирає, але єго слава вічно треває. — Час дорогий, не марнуйте єго! — Люди шанують здоровє аж тоді, як єго стратять. — Здай ся на Бога; Він сильна підмога. — Не богацтво ущастливляє чоловіка, тїлько задоволенє робить єго щастливим. — Хто легковірний, того легко ошукують. — Сьвіт забуває часто, що не все те правда, що люди плетуть. — Не вір усе, що чуєш; не говори все, що знаєш; не давай все, що маєш: не жадай усього, що видиш; не роби все, що можеш! — Помагай бідним, бо й они твої брatia. — Не було би шахраїв, як би не було туманів. — Хто хоче довго жити, най старає ся, щоби свого віку не коротив.

§ 188. Приклади: **Ходимо до школи**, щоби учити ся. **Не все золото**, що ся сьвітить.

Наука. Реченє, що висказує гадку головну і звичайно само для себе зрозуміле, називає ся **головне**. Реченє, що висказує гадку **побічну** і само про себе звичайно не висказує повної (зрозумілої) гадки, зове ся **побічне**.

Задача. Підчеркніть в попередній (187.) задачі реченя головні!

§ 189. Приклади. Лїнвий два рази ходить, а скупий два рази платить. У барана круті роги, у злодія довгі ноги.

Наука. Зложені реченя, що складають ся із самих речень головних, називаємо **співпорядкові**.

Задача. Винайдіть в 187. задачі реченя співпорядкові!

§ 190. Приклади: Як собі постелиш, так ся виспиш. Не треба обіцяти, коли не можеш слова додержати.

Наука. Реченя зложені з речень головних і побічних називаємо **підпорядкові**.

Задача. Винайдіть в 187. задачі реченя підпорядкові!

§ 191. Приклади. Літо тепле, а зима холодна. Не сьмій ся з других; бо і з тебе сьміяти ся будуть. Гроші мідь, одїж попїл, здорове золото.

Наука. Реченя співпорядкові розділяємо звичайно запинкою (,), а більше відрубні середником (;) злучуємо-ж їх злучниками співпорядковуючими: **а, або, адже, але, бо, же, і, не тільки — але також, нї, однак, почасти — почасти, прецінь, раз — раз, та, тай, таже, таки, також, тажже, то, чи.**

Задача. Вишипіть із 187. задачі реченя співпорядкові і підчеркніть в них запинки і злучники.

§ 192. Приклади. Доки сонце зійде, роса очи виїсть. Їмо, аби жити.

Наука. Реченє побічне є підпорядкове головному, бо без головного не виражає вповні зрозумілої гадки.

Задача. Впнайдіть в 187 задачі реченя побічні!

§ 193. Приклади. На те й є щука, **аби** карась не дрімав. **Чим** більше хто вчить ся, **тим** більше й знає.

Наука. В реченях підпорядкових розділяємо поодинокі реченя також запинкою (,), а коли они більше відрубні, то середником (;), злучуємо-ж їх злучниками підпорядковуючими: **аби, аж, бо, доки, замість, коби, наскільки, оскільки, скоро, тільки що, хоч, чи, чим — тим, що, щоби, як.**

Задача. а) Додайте до отсих побічних речень знані вам з приповідок реченя головні: Аби хліб та вода, —. —, бо і з тебе сьміяти ся будуть! Доки сонце зійде, —. Коби хліб, —. Коли тревога, —. Наколи робив ти мало, —. Скоро по тревозі, —. Хоть не потече, —. Хоч не красне, —. Чим дальше в ліс, —. Щоби лиха не знати, —. Як собі постелиш, —. —, ніж чужа перина. б) Підчеркніть в сих реченях запинки і злучники!

§ 194. Приклади. Скоро сонце зійде, настає день. — День настає, скоро сонце зійде.

Наука. Реченя побічні можуть стояти перед головними або по головних.

Задача. Зазначить, котрі з речень побічних попередньої (193.) задачі стоять перед головними, а котрі по головних.

Б. Роди речень побічних.

§ 195. Приклади. **Годний** не голодний. **Хто** годен, той не голоден.

Наука. Кожду часть реченя т. є. підмет, присудок, предмет, придаток прикметниковий і прислівниковий можна перетворити на реченє побічне.

Підмет замінюємо на осібне реченє побічне, коли поставимо перед підмет, що часто змінє свій вид, заіменники відносні: *хто* або *що*, а перед останні части реченя ставляємо заіменку і заіменник вказуючий: *той*, *та* або *то*.

Задача. Винайдіть підмети слідуючих речень і перетворіть їх на побічні реченя підметові: Годний не голодний. Шукаючий пайде. Не все сьвітєче золото. Дбаючий має. Посїяне зійде. Минаючий церков щастє не має. Дармуючий голодує. Задоволений щастливий. Правда не грїх.

Наука. Реченя побічні утворені з підметів називають ся підметові.

За реченями підметовими питаємо ся реченєм головним, але замінюємо его заіменники вказуючі: той, та, то, на питанні: хто, що?

Задача. Винайдіть з виробу попередньої задачі сего § реченя головні, і питайте ними за реченями підметовими!

§ 196. Приклади. **Заплата як** робота. **Яка** робота, така заплата.

Наука. Коли замінюємо присудок на осібне реченє побічне, то додаємо до підмета і єго додаткіє спереду або ззаду відповідний заіменник вказуючий і запинку, а перед змінений часто вид присудка і єго додатки, відповідний заіменник відносний.

Задача. Перетворіть присудки слідуючих речень на реченя побічні: Заплата як робота. Крам як пан. Твоє сьвідоцтво заслужене. „Богдай-здоров“ як „помагайбіг“. Коріне як насіне. Слуга як господар. Син як тато.

Наука. Реченя побічні утворені з присудків називають ся присудкові.

За реченнями присудковими питаємо реченєм головним, замінивши єго заіменник вказуючий на питайний: який, яка, яке?

Задача. Винайдіть із виробу попередної задачі сего § головні реченя й питайте ся ними та заіменниками: який? яка? яке? за реченнями присудковими!

§ 197. Приклади. Бог знає діло. Бог знає, що ділає.

Наука. Коли замінюємо предмет на осібне реченє побічне, то відділюємо єго часом в зміненім виді разом з додатками, які має, запинкою а вяжемо заіменником відносним з прочими частями реченя, по котрих додаємо часом заіменник вказуючий або злучник: що.

Задача. Зробіть із предметів слідуючих речень реченя побічні: Бог знає діло. Знає Бог з неба потреби кожного. Не кивай чужого! Не чвань ся красою! Не вір лизунам! Говори правду! Брехунам ніхто не вірить. Доброму всюди добре.

Стереженого Бог стереже. Добрий тішить ся добрим.

Наука. Реченя побічні утворені з предметів називають ся предметові. За реченнями предметовими питаємо головними, поставивши оперед них заїменники питайні: кого, чого? — кого, що? — кому? чому? або ким? чим?

Задача. Винайдіть у виробі попередної задачі сего § реченя головні і питайте ними за предметовими!

§ 198. Приклади. Весна то пора найбільше вижидана. Весна то пора, котрої найбільше вижидають.

Наука. Коли перемінюємо придаток прикметниковий на реченє прикметникове, то відділяємо єго звичайно в зміненім виді разом з єго додатками від прочих частий реченя залинкою, а перед него ставляємо відповідний заїменник відносний або злучник а часом і прислівник.

Задача. Перемініть додатки прикметникові в отсих реченях на реченя побічні: Весна то пора найбільше вижидана. Вітчина край нам наймильшій. Люблю читати твори П'євченкові. Совішник має цвіт все до сонця звернений. Учитель любить учеників пильних. Грішників страхає віра в стоашний суд. Наймильше мені село родинне. Конець літа то час відлету ластівок.

Наука. Побічні реченя утворені з додатків прикметникових зовуть ся реченя прикметникові. За реченнями прикметниковими питаємо реченнями головними, приложивши до їх іменника, до котрого відносить ся придаток прикметниковий, спереду

заіменники питайні: який, яка, яке? або котрий, котри, котре?

Задача. Винайдіть у виробі попередньої задачі сего § речення головні й питайте ними за реченнями прикметниковими!

§ 199. Приклади. Сонце показує ся **на сході**.
Сонце показує ся там, **де сходить**.

Наука. Коли переминюємо придаток прислівниковий місця на реченє побічне, то ставляємо перед той придаток, що звичайно змінє свій вид, і перед належні до него части прислівники: *де, куди або відки, а по останних частях реченя ставляємо прислівники: тим, туди або відти.* Оби реченя розділяємо запинкою.

За реченнями місцевими питаємо реченнями головними, додавши до них слова: де? куди? або відки?

Задача. Винайдіть із слідуєчих речень зложених головні і питайте ними за місцевими: Де згода в семействі, там мир і тишина. Де два бють ся, третій користає. Де кого не просять, звідтам нечемно виносять. Де тебе люблять, там не вчащай! Де тя не люблять, там не заглядай! Де люди, там добре буде. Де огонь, там і дим. Не пхай ся там, де тебе не треба. Відки прийшло, туди пішло. Куди не глянь, всюди погано. Там тільки добре, де нас нема. Куди вітер віє, туди лози гнуть ся. Відки сонце сходить, відти сьвіт приходить. Де нема сьвятої волі, не буде там добра ніколи.

§ 200. Приклади. **З прилетом** ластівок настає весна. **Сьоро ластівки прилітають**, настає весна.

Наука. Реченя побічні, що виражають час, коли то сталося, що в головнім реченю сказано, називають ся **часові**.

За реченнями часовими питаємо головними, замінивши в них прислівники: *тоді, як, коли, доти, від тогди і т. п. на: коли? відколи? або доки?*

Задача. Винайдіть реченя часові з межі слідуючих речень зложених: Доки сонце зійде, роса очи виієть. Доки буду, не забуду. Скоро ластівки відлітають, настає осінь. Як день настане, будить ся всяка твар зі сну. Відколи винайшли штуку друкарську, відтогди змоглась просьвіта. Доки жиє надія в хаті, нехай живе, не виганяй! Господь дожидає, поки правда перед людьми стане.

§ 201. Приклади. Сніг тає від тепла. Сніг тає, бо тепло.

Наука. Реченя побічні, що виражають **причину**, чому то сталося, що в головнім реченю сказано, називають ся **причинові**. Реченя причинові зачинають ся звичайно злучниками: **бо, поневаж.** За реченнями причиновими питаємо ся головними, поставивши перед них питанє: *чому?*

Задача. Додайте до слідуючих речень головних причинові, відповідаючи, чому оно так діє ся. Сніг тає, **бо** —. Вода замерзає, —. Пара піднімаєсь, —. Дощ паде, —. Ріка не витікає, —. Море не переповняєсь, —. Вікна замерзають, —. Чоловік не є вічний, —. Трава зів'яла, —. Буде дощ, —. Буде погода, —.

§ 202. Приклади. Сніг стопить ся від тепла. Сніг стопить ся, **скоро** буде тепло.

Наука. Реченя побічні, що виражають умову, від котрої зависить те, що сказано в головнім реченю, називають ся **умовні**.

Реченя умовні зачинають ся звичайно злучниками: *коли, коли, наколи, скоро, як.* За реченнями умовними, питаємо реченнями головними, поставивши сперед них питає: *коли?*

Задача. Відповідайте, від якої умови, (якого услів'я) зависить сповненє того, що сказано в головних реченях попередної (201.) задачі і означіть реченя умовні!

§ 203. Приклади. Ходимо до школи задля **науки**:
Ходимо до школи, **аби** **учити** ся.

Наука. Реченя побічні, що виражають замір, на що дїє ся то, що сказано в реченнях головних, називають ся реченя **замірові**.

Реченя замірові починають ся звичайно злучниками: *аби, щоби.*

За реченнями заміровими питаємо головними, поставивши перед них питає: *на що? по що? до чого?*

Задача. Скажіть, на що? по що? до чого? робимо те, що сказано в слїдуючих реченях і підчеркніть реченя замірові: Ходимо до школи, аби —. Учимо ся, щоби —. Набираємо розуму, —. Працюємо, —. Їмо, —. Ходимо до церкви, —. Молимо ся, —. Вчимо ся мови, —. Говоримо, —.

§ 204. Приклади. Не поможе, **хоч** плач.

Наука. Реченя побічні, що виражають **припуст**, помимо котрого стане ся то, що сказано в головнім реченю, називають ся **припустові**.

Реченя припустові починають ся злучниками: *хоть, хотя, хоч, хоча.*

За реченнями припустовими питаємо головними, додавши до них спереду питанє: *помимо чого?*

Задача. Винайдіть речення припустові змежи сліду-ючих зложених: Хоча лежачого й не бють, то і полежать не дають ледачому. Хоч не потече, то капне. Хоть біда, то гоц! Хоть тяжко жить на сьвітї, а хочеть ся жить. Нема нічо, хоч гинь. Не поможе, хоч і плач. Хотя учитель карає, то все добра бажає. Хоч рідко, але багато.

§ 205. Приклади. Від ниїшнього морозу аж око вяне. Ниї такий мороз, **що аж око вяне.**

Наука. Реченє побічне, що виражає **наслідок**, який виходить із того, що в головнім реченю сказано, називає ся **наслідкове.**

Реченя наслідкові зачинають ся звичайно злучниками: аж, доки, що, так що, що аж.

За реченнями наслідковими питаємо головними, додавши спереду замість слів: *так, такий, така, таке, питання: як? який? яка? яке?*

Задача. Винайдіть змежи слідуючих речень наслідкові і підчеркніть їх: Буря буває й така, що аж дуби вириває. Лев рує, аж сун побирає. Лїнивство таке повільне, що біда его доганяє. Сироти плачуть, що аж серце краєсь. Декотрий такий лїнивий, що й їсти єму тяжко. В північних сторонах буває так зимно, що й живе срібло цїпенїє. В краях теплої полоси весь рік так тепло, що снігу там ніколи не видати. В містї такий гамір, що аж глушнить.

§ 206. Приклади. Смерть лїпша від нечестного життя. Лїпше вмерти, **ніж нечестно жити.**

Наука. Реченє побічне, що виражає порівнанє того, що в нїм сказано, із тим, що сказано в головнім реченю, називає ся реченє *порівнюоче*.

Реченя порівнюючі зачинають ся звичайно злучниками: *як, мов, наче, ніж, чим*.

За реченнями порівнюючими питаємо реченнями головними з додатком слова: *як?*

Коли в головнім і побічнім реченю присудок однаковий, то пропускаємо его в реченю побічнім, тоді відпадає й запинка.

Задача. Винайдіть змежи слідуючих речень зложених порівнюючі й підчеркніть їх: Ліпше вмерти, ніж нечестно жити. Стоїть як слуп. Гине мов риба за водою. Надув ся як трюхан. Виє як голодний вовк. Ходить як сліпий. Плаче наче дитина. Богач має ся часом гірше ніж бідак. Нема ліпше як дома. Гадка скорша ніж блискавка. Мовчить мов без'язикий. Чим дальше в ліс, тим більше дров. Чим більше, тим ліпше. Нема гірше, як в неволі про волю згадувать. Як собі постелиш, так ся виспиш. Ліпше не родитись, ніж Бога гнівити.

§ 207. Приклади. *а)* 1. **Хто працює**, не бідує. — 2. **Який жнець**, такий снопець. — 3. Голодний їсть, **що му дадуть**. — 4. Корова, **що багато риче**, дає мало молока.

б) 1. Де люди, там добре буде. — 2. **Коли скінчиш роботу**, тоді аж думай про охоту!

в) 1. Працюємо, **аби жити**. — 2. Сонце сьвітить, **аж за очи ловить**. — 3. Піч тепла, **поневаж в ній горів огонь**. — 4. **Хоч смерть за плечами**, гадки за горами. — 5. Ліпше нині воро-

бець, ніж завтра голубець. — 6. Буде розум, скоро буде наука.

Наука. а) Побічні речення можуть протє бути: 1.) підметові, 2.) присудкові, 3.) предметові, 4.) прикметникові і 5.) прислівникові.

б) Прислівникові речення можуть бути: 1.) місцеві, 2.) часові і 3.) способові.

в) Речення способові можуть бути: 1.) замірові, 2.) наслідкові, 3.) причинові, 4.) припущові, 5.) порівнюючі, 6.) умовні.

Задача. Винайдіть із 141. уст. чит. речення зложені та скажіть, які речення побічні в них є!

6. Розставка речень.

§ 208. Приклади. а) **Хто працює**, той не голодує. — Той не голодує, **хто працює**. б) Той, **хто працює**, не голодує.

Наука. а) Реченє побічне може стояти перед головним або по нїм; тоді стоїть межи ними одна запинка.

б) Реченє побічне може бути і вставлене в середину реченя головного, тоді стоїть перед ним і по нїм запинка.

Задача. Винайдіть з 83. уст. чит. реченя зложені, в котрих є побічні реченя вставлені.

7. Реченя стягнені і пропускові.

§ 209. Приклади. **Рільник оре. Рільник сїє.** — **Рільник оре і сїє.** — **Золото металь. Срібло металь. Зелізо металь.** — **Золото, срібло і зелізо металі.** — **Урядник працює. Рільник**

працює. Ремісник працює. — Урядник, рільник і ремісник працюють.

Наука. Два або й більше речень, що мають одну і ту саму часть спільну, себто один і той сам підмет, присудок, предмет або придаток, стягаємо до купи.

Спільна часть остає лиш в однім із стягнених речень, а з прочих випадає. Таке реченє називає ся **стягнене**. Стягаємо реченя, щоби не повтoрять одно слово по кілька раз.

Два стягнені реченя вяжемо злучниками; коли-ж є їх більше, то розділяємо всі запинками, лише два послідні вяжемо злучником.

Спільний присудок стоїть в стягненім реченю звичайно в множині.

Задача. а) Стягніть слідуючі реченя: Бог всемогучий. Бог предобрий. — Ученики читають. Ученики пишуть. Ученики рахують. — Соловій сьпіває. Жайворонок сьпіває. — Крук птиця. Кавка птиця. — Курка несе яйця. Качка несе яйця. — Ластівка нищить овади. Паук нищить овади. Жаба нищить овади. — Добрі діти родичам вінець. Лихі діти родичам кінець. — В морю є звівірі. В морю є рoстини. В морю є мінерали. — В ночі сьвітить місяць. В ночі сьвітять зорі. — б) Вишукайте із 53. уст. чит. всі реченя стягнені!

§ 210. Приклади. В лісі є: лис, вовк, серна, олень і иньші звівірі.

Наука. Коли в стягнених реченях вичисляємо предмети, то пишемо перед тям вичисленем дво-кропку (:).

Задача. Напишіть, котрі звівірі живуть : а) в полі, б) у воді, в) в землі!

§ 211. Приклади. а) Ісус Христос сказав: „Пустіть дітний до мене!“ б) „Пустіть дітний до мене!“ сказав Ісус Христос. в) „Пустіть,“ сказав Ісус Христос, „дітний до мене!“

Наука. а) Коли наводимо чийсь слова так само, як він їх сказав, то ставимо перед ними і по них знаки наведення („ “)

Коли є перед наведеними словами ще інші слова, то відділяємо їх двокропкою (:).

б) Коли по наведених словах сліднують інші слова, тоді відділяємо їх запинкою (,).

в) Коли слова наведені перервані іншими, тоді відділяємо їх запинками а кожду частину наведених слів ставимо межи знаки наведення.

Задача. Виписіть із 1. части 9. уст. чит. реченя наведені!

§ 212. Приклади. а) (Дай Боже) добрий день! — Добрий день! (Як дасть) громада по нитці, а (буде) сироті сорочка. — Громада по нитці, а сироті сорочка.

б) (Я) пишу. Пишу. — В лісі (є) всякі дерева. В лісі всякі дерева.

Наука. а) Реченя, в котрих пропущена конечна часть, називають ся пропускові.

Звичайно пропускаємо части речень, котрі самі собою розуміють ся, як н. пр. в часто уживаних помовках, приповідках і т. п., або котрих із попередного реченя, особливо з питання легко догадати ся.

б) В рускій мові пропускаємо звичайно заіменники особові: я, ти, ми, ви, они — і дієслово: е.

Задача. Котрі слова пропущені в слідуючих реченях скорочених? — Добрий вечер! Здоров!

Добра ніч! **День** добрий! (Не кажіть: „Дзінь добрий,“ та ні „Дзінкую!“) Куди? До міста. До церкви. У поле. На торг. — Відки? З храму. — Вон! — Дешева рибка, погана юшка.

8. Розбір слів і речень.

1. Розбір слів.

§ 213. Розбираючи (аналізуючи) слова, означуємо слідуєчими скороченнями:

при **іменниках** (ім.): їх рід (м., ж., с. р.), число (од., мн.), відмінок (відмк. 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7.) відміну (відм. 1., 2., 3.) взорець (взор. 1., 2., 3.);

при **прикметниках** (прикм.) їх рід, число, відмінок, степеень (степ. 1., 2., 3.);

при **заіменниках** (заім.): чи они особові (особ.), присвоюючі (присв.), указуючі (ук.), питайні (пит.), відносні (відн.), неозначені (неозн.), чи зворотні (звор.), і їх рід, число та відмінок;

при **числівниках** (числ.), чи они головні (гол.), порядкові (пор.), неозначені (неозн.), поділові (под.), чи множні (множ.), і їх рід, число та відмінок;

при **дієсловах** (дієсл.), їх особу (ос. 1., 2., 3.), число, (од., мн.) — час (теп., мин., давном., буд.), спосіб (виск., можл., приказ.), відміни (1., 2., 3.) взорець (1., 2., 3., 4., 5.), або чи то є дієіменник (дієім.), дієприкметник (дієприк., діяль., страд., теп., мин., рід, число), чи дієприслівник (дієприсл., теп., мин.);

при **прислівниках** чи они є (присл. час., міс., спос., тверд., запер., пит. чи степ.);

при **приіменниках** (приім.); відмінок, котрим правлять:

при **злучниках** (злуч.), чи они співпорядкові (спор.), чи підпорядкові (підпор.);

при **окликах** (окл.).

2. Розбір речень.

§ 214. Розбираючи реченя, означаємо реченя і їх части слідуєчими скороченнями:

підмет (підм.),

присудок (присуд.),

предмет (предм.),

придаток прикметниковий (прид. прикм.),

придаток прислівниковий (прид. присл., прид. присл. міс., час., спос.).

речене поєдинче (реч. поєд.),

„ **розширене** (реч. розш.).

„ **нерозширене** (реч. нерозш.).

„ **зложене** (реч. злож.),

„ **головне** (реч. гол.),

„ **побічне** (реч. поб.),

„ **підметове** (реч. підм.).

„ **присудкове** (реч. присуд.).

„ **предметове** (реч. предм.),

„ **прикметникове** (реч. прикм.).

„ **прислівникове** (реч. присл.: реч. час., міс., спос., прич., умов., зам., прип., насл., порів., відн.),

„ **стягнене** (реч. стяг.).

3. Взорець розбору слів і речень.

§ 215.

Учитель	підм.	ім., м. р., од., 1. відмк., 1. від., 2. взор.
оповідає	присуд.	дібел., 3. оє., од., теп., спос. внеск., 1. відм., 1. взор.
в	—	прим., 7. відмк.
школі	прид. приел. міс.	ім., ж. р., од., 7. відмк., 2. відм., 1. взор.
ученикам	предм.	ім., м. р., мн., 3. відмк., 1. відм., 1. взор.
часом	прид. приел. час.	приел. час.
хороші	прид. прикм.	прикм. ж. р., мн., 4. відмк., 1. степ.
байки.	предм.	ім., ж. р., мн., 4. відмк., 2. відм., 1. взор.

Реч. поєд. розп.

З а д а ч а. Розберіть після сего вірця слова і реченя
задач §§. 186—212!

Часть IV.

П р а в о п и с ь .

1. Самозвуки.

§ 216. Приклади. Говори і пиши: **мясо**, не **мйсо**; **жаба**, не **жеба**; **ходять**, не **ходя**; він **робить**, не він **роби**; **сіль**, не **сіль**; **дім**, не **дїм**; **червоні**, не **червонї**; **ніч**, не **ніч**; **пишеш**, не **пишиш**; **час**, не **чис**; **орел**, не **орев**; **садів**, не **садїв**; **вибрати**, не **віберати**; **збирати**, не **зберати**; **люди**, не **люде**; **людий**, не **людей**; **дарувати**, не **даровати** і т. д.

Наука. Пиши кожде слово так, як єго правильно вимовляти належить. Правильної вимови вчить нас грамати́ка.

Задача. Напишіть який уступ читанки із пам'яті й поправте єго потім після книжки!

§ 217. Приклади: **дарувати**, **дарував**, **дарую**; але **дарований**; — **малювати**, **малював**, **малюю**; але **мальований**.

Наука: В дієсловах на **-увати** і **-ювати** говоримо і пишемо се окінченє, а не **-овати** і **-ь(й)овати**, тільки дієприкметник **страдальний** минувшости кінчить ся звичайно на **-ований** і **-ь(й)ований**, коли те о має наголос.

Задача. Напишіть 1. особу одн. всіх 3 часів та дієприкметники і дієприслівники дієслів: шрубувати, будувати, годувати, друкувати, зимувати, рахувати, рисувати; — малювати, працювати, воювати!

§ 218. Приклади: утирати (бо утираний), утерти, лю́ди (бо лю́дій), б́удеш (бо б́удеш), рóбиш (бо рóбиш), до ме́не (бо менé), тебе́ (бо до те́бе).

Наука. Відріжняємо *е та и* легко, коли мають наголос.

Задача. Випишіть із 8. уст. чит. слова, що мають звуки *е та и*, та підчеркніть ті букви!

219. Приклади: ви́брати (не ві́брати), ви́бір (не ві́бір).

Наука. Приставку *ви-* не говоріть і не пишіть як *ві-!*

Задача. Додайте до дієслів 217. задачі приставку *ви-*!

20. Приклади: сті́л, стола́; мід, ме́ду; лі́д, ле́ду.

Наука. Звук *і та ї* відріжняємо після перезвуку та *мягчення попереднього шестозвука.*

Задача. Напишіть 1. відм. одн. іменників: бо́ри, во́зи, гості́, до́ли, поко́ї, ко́ти, ко́сти, ло́ми, мо́сти, носі́, но́чі, по́сти, ро́ги, со́ли, то́ки, хо́ди, чо́пи слабості́; папе́рі, ме́ди, пе́чі, купе́лі, за́мети; — осе́ни, ле́ди, по́стелі́, студе́ни, оде́жі.

§ 221. Приклади: сад, саді́в; медві́дь, медведі́в; крайі́, краі́в.

Наука. Мужескі іменники, що кінчать ся в 1. відм. одн. на шестозвук *твердий*, мають в 2. відм. мн. окінченє *-ів*, а ті, що на *мягкий*, *-їв*.

Задача. Напишіть 2. відм. мн. іменників: клин, голу́б, ду́х, ца́п, бра́т, пєс, сті́л, голо́с, сон

когут, кут, млин, ніс, околіт, гарбуз, цвѣркун;
— приятель, олень, палець, локоть, зять,
мотиль; — зуб, бич, комар, віз, рискаль, гай,
син, дощ, жаль, книш, день, гній.

§ 222. Приклади. На груші білі цвѣти. Пишемо
на білім папері. Не пиши на білій стїні!

Наука. Прикметники мають у відмінках і не ї.

Задача. а) Напишіть 1. відм. мн. прикметників:
чорний, зелений, білий, багатий, пахучий, кра-
сний, твердий, кривовязий, дужий, боєвий, ситий!

б) Напишіть 7. відм. одн. снх прикметників з муж.
іменником, відповідаючи на питанє: О чім гово-
римо?

в) Напишіть так само 3. і 7. відм. одн. для жень-
ского роду!

§ 223. Приклади. Передновок тяжкий час. Жаба
скаче. Ягода червона. Лїнивї не хотять учити
ся. Теля ссе. Котя нявкає. Годинник ходить.

*Наука. Говорить і пишіть: тяжкий час, а не тежкий
час; жаба, а не жеба; ягода, а не егода; хотять
а не хоте: ся, а не си анї се; теля, а не тєле:
ходить, а не ходи: віця, а не віца, і т. п.*

Задача. Напишіть по кілька слів із складами: бя,
дя, зя, я, мя, пя, ся, тя, ця; — жа, ча, ша,
ща; — кілька дієслів з окінченєм: -дить, -дять;
-рить, -рять; -зить, -зять; -сить, -сять; -бить,
-блять; -вить, -влять; -лить, -лять; -мить,
-млять; -пить, -плять; -жить, -жать; -чить,
-чать; — а кілька із зворотним заїменником: ся.

2. Шелестозвуки.

§ 224. Приклади. Бог сотворив чоловіка й весь сьвіт і все, що на нїм є. Не йди в слїди лиходїїв! Бог дав, Бог взяв. У Бога все можливе, в чоловіка ні.

Наука. Звук *й*, що чуємо по голосозвуках, означаємо буквою *в*.

Звук і переходить по голосозвуках на й.

Задача. Випишіть із 15. уст. чит. слова, в котрих звук *й* означений буквою *в*, тай ті, що в них і перейшло на *й*!

§ 225. Приклади. а) Сніг білий. Сліпий не бачить. б) Сьвіт широкий. Птиці сьпївають. Лев дикий зьвір.

в) Круки з'їдають стерво. Пропавший з'явив ся.

Наука. а) Коли перед м'яким голосозвуком стоять два шелестозвуки, що оба можуть зм'якшити ся, то не треба для їх зм'ягченя осїбного знаку.

б) Коли-ж перед м'яким голосозвуком стоїть шелестозвук, що не м'якчить ся, а перед сим знов такий, що м'якчить ся, тоді пишемо по першїм звуку *ь*.

в) Коли перед м'яким голосозвуком стоїть шелестозвук, що може, але не повинен м'якшити ся, тоді роздїляємо їх відлучкою (апострофом?).

Задача. Випишіть такі слова із 54. уст. чит.!

§ 226. Приклади. Пишемо: книжка (бо кажемо: книжок), вершки (вершок), грудка (груда), кїтка (кїток), різка (різок), трїска (трїсок), губка (губа), шапка (шапок), бочка (бочок), кицка (кицок), кишка (кишок), між (міжи), ріг (роги) і т. п.

Наука. Чи в яким слові писати *ж* чи *ш*, *ч* чи *ц*, *з* чи *с*, *д* чи *т*, *б* чи *п*, *г* чи *х*, пізнаємо легко, коли змінимо слово так, щоби ті звуки стали перед голосозвуком.

Задача: Доповніть в слідуючих реченнях пропущені шелестозвуки: Молоко їмо ло-кою. Тесля гиньє до-ки. Сирі-ка не має родичів. В цьві-нику копають гря-ки на цьві-ки. Мала береза зове ся бері-ка. Їмо з ми-ки. У воді пливуть ри-ки і жа-ки. Смола ли-ка. Курята ходять за кво-кою. Мала церква то ка-ли-ка. На зелені сьвята кладуть на воротах ки-ки. Кі-ці сьмі-ки, ми-ці слі-ки. Сьмі- переходить нераз у плач. Сті- із сїна. Одїж чистять щі-ками. Муку зсипають у мі-. Коби Бо- помі-!

§ 227. Приклади: а) Іду з **ж**ати, з **г**орода, з **п**оля, з **т**олоки, з **с**їножати.

б) Пишемо, **з**бити, **з**вити, **з**ганити, **з**доїти, **з**жати, **з**ломити, **з**мучити, **з**нидіти, **з**рубати; але **с**ьоротати, **с**печи, **с**топити, **с**фалшувати, **с**хотїти, **с**ціпенїти, **с**числити, **с**шити.

Наука. а) Приіменник **з** (із, зі) остає завсїди незмінений.

б) Приставка **з-** переходить перед звуками **к**, **п**, **т**, **ф**, **х**, **с**, **ц**, **ч**, **ш** на **с**.

Задача: Напишіть слова, в котрих би а) приіменник **з**, б) приставка **з** (**с**) стояла перед кождим шелестозвуком.

§ 228. Приклади: **б**езпека, **р**озпука, **в**ідпис, **н**адпис, **п**ідпис, **о**блїг.

Наука. Приставки: **б**ез-, **р**оз-, **в**ід-, **н**ад-, **п**ід- і **о**б- пишемо все однаково.

Задача: Напишіть по кілька слів з кожною із сих приставок.

§ 229. Приклади: а) брат-ство, люд-ський; б) рільни-цтво, коза-цький; в) пань-ство, пань-ський.

Наука. а) Наросток -ство і -ський додаємо до ння дотичного слова.

б) Коли-ж пень кінчить ся на **к** або **ч**, то сї звуки лучать ся із звуком **с** наростка в звук **ц**.

в) Звуки **н** та **л** мягчать ся перед сими наростками.

Задача. Додайте наросток -ство та -ський до пнів: лшчар-, товари-, гзздів-, господар-, рільни**к**-, пан-, сусід-, брат-, гетьман-, тка**ч**-, коваль-, гончар-, шахрай-.

3. Чужі слова.

§ 230. Приклади: Амер**и**ка, Мар**і**но, Лісбона.

Наука. В чужих словах пишемо **и**, **і** або **ї** в середині після вимови.

Задача: Випишіть із 178. уст. чит. чужі слова, що мають в середині звук **и**, **і** або **ї**!

§ 231. Приклади: арх**и**-князь, арх**и**-єрей; ант**и**-фон, ант**и**-патія.

Наука. В приставках арх**и**- та ант**и**- пишемо **и** не **і**.

Задача: Напишіть кілька слів із сими приставками!

§ 232. Приклади: Австр**и**я, Араб**і**я, Англ**і**я; — математ**и**к, механ**і**к; — грамат**и**ка, педагог**і**ка, техн**і**ка; — арт**и**ст, ате**і**ст, машин**і**ст; — арт**и**зм, ате**і**зм, механ**і**зм.

Наука. Чужі наростки -**ія**, -**ік**, -**іка**, -**іст**, -**ізм** пишемо по шелестозвуках губних і гортанних

незмінено, по л та н м'ягчить ся в них і на ъ,
а по прочих шелестозвуках переходить і на и.

Задача. Випишіть із 177. уст. чит. слова з повисшими наростками!

4. Великі букви.

§ 233. Приклади. Найславнійший поет руский називає ся Тарас Шевченко. Одна з найкрасших поем Шевченкових то „Наймичка“. —

Учіте ся, брати мої,
Думайте, читайте,
І чужому научайтесь,
І свого не цурайтесь!

Наука. Велику букву початкову пишемо:

- а) в першій слові речення,
- б) в іменах власних,
- в) в прикметниках виведених від імен власних,
- г) на початку рядків віршових.

Задача. Випишіть із послідної частини 231. уст. чит. що є на стороні 452., всі слова, котрі мають велику букву початкову, й означіть після попередної науки буквами (а), (б), (в) або (г) причину, чому в кождім із тих слів пишемо велику букву початкову.

5. Діленє слів.

- § 234. Приклади. а) ко-за, мо-ло-ко, по-ло-ни-на, вів-чар, па-стух, дій-ни-ця, брин-дзя;
- б) ви-вчи-ти, об-чи-сли-ти; ру-свий, груш-ка, ро-зум;
- в) ві-стрє, ван-дрів-ник, жер-тва, ву-злик, ве-сло.

Наука. а) Слова ділимо розділкою (-) на склади.

б) Приставок і наростків при діленю слів звичайно не розриваємо, хіба що в вимові не чуємо вже зложеня.

в) Коли зійдеш кілька шестозвуків разом, то переносимо з них до слідуєчого складу лише тільки, кілько разом легко вимовити можна, а то звичайно такі, якими може починати ся слово.

Задача. Поділіть 75. уст. чит. на склади!

6. Перепинанє.

§ 235. Прикладн. а) Добрий день! — Даї Боже, здоровє! — Ходім!

б) Як ся маєте?

в) Дякувать за добре слово.

г) Як робимо, так маємо.

д) Не один робить, працює і гарує, а проте бідує.

е) Млин меле, мука буде; язик меле, біда буде.

ж) Маємо чотири пори року: весна, літо, осїнь і зима.

з) Пословиця каже: „За науку поцілуй у руку!“

и) Стереженого (кажуть) Бог стереже.

к) Чого ви стали? — Гей, воли!

л) Як би ми вчились так, як треба, то й мудрість була би своя, а то . . .

Наука. Продинокі реченя а часом і слова відділяємо для лїпшого зрозумїня знаками перепинаня.

Знаки перепинаня є: кропка або точка (.), питайник (?), окличник (!), запинка або протинка (,), середник (;), двокропка (:), знаки наведеня („“), павза (—), кропки (. . .) і скобки ().

а) **Окличник** ставимо на кінци речень або й слів що висказують **оклик**, **желанє** або **приказ**.

- б) *Питайник* ставимо по питаннях.
- в) *Кропку* ставимо на кінці речень, що виражають *твердження* (висказ) і по скорочених словах.
- г) *Запінкою* відділяємо одно речення або й слово від другого, коли они мимо того належать до себе.
- е—є) *Двокропку* ставимо перед словами, що вичисляємо, або коли наводимо чиясь гадку дословно. На початку й на кінці наведених слів ставимо ще й **знак наведення**.
- ж) *В скобки* ставимо поясненя або реченя й слова вставлені.
- з) *Павзою* означаємо довгий перестанок в говореню.
- и) *Бількома крапками* означаємо перервану або недокінчену мову.

Задача. а) Поставте в слідуючих реченнях знаки перепинання:

Здоровє великий скарб

Шануйте здоровє

Що шкочить здоровю

Здоровю шкочить пересиченє голод холод спека
зіпсований воздух вохкість і т. и.

Не живєм щоб їсти й пити а їмо й пємо щоб жити

Меньше кусай кажуть лекше ликнеш

Приповідка каже: Голодній курці просо на думці

Худоба пє аби жажду утолити паниця пє аби ся
вшити

б) Напишіть який уступ із памяти й поправте
в нїм знаки перепинання після читанки!

Часть V.

Вправи письм'єнні.

1. Оповіданя.

§ 236. Задача 1.) Напишіть оповіданє про „**Любов рідні**“ (7. уст. чит.), відповідаючи на питання: Хто їхав залізницею? Який був хлопчина? Що зробили подорожні? Як прийняв хлопець гроші? Що говорили опісля подорожні? Що зробив на те хлопець?

Задача 2.) Напишіть оповіданє „**Убогий богатир**“ після 15. уст. чит., відповідаючи на питання: Що думав собі убогий чоловік? Що стало ся? Що робив чоловік з кашуком? Який був кінець?

Задача 3.) Напишіть оповіданє „**Два наймити**“ (19. уст. чит.) після отсих сказівок: Спільна служба Олексія і Семена. Їх робота в лісі. Неретельність Олексієва. Напоминання Семенові. Єго скарга на Олексія. Крутарство Олексія. Сьвідоцтво сусіда. Суд господаря.

Задача 4.) Напишіть байку „**Старий дуб і дїброва**“ (23. уст. чит.) після отсих сказівок: Віз із сокирами. Страх дубочків. Запитанє старого дуба. Відповідь дубочків. Розрада старого.

Задача 5.) Опишіть „**Молодий вік Цісаря Франц Йосифа I.**“ після 211. уст. чит. і слідуєчих сказівок: День уродин. Численні предмети науки. Пильність і точність архикнязя. Вправи війскові. Хоробрість архикнязя. Вступлене на престіл.

Задача 6.) Напишіть „**Як Русини стали христіянами**“ після 220. уст. чит. і слідуєчих сказівок: Женитьба Володимира Великого. Ёго хрещене. Зневага божків. Хрещене Києвлян. Розширене христіяньства. Св. Кирило і Методій. Володимир сьвятим.

2. Переробленя.

§ 237. Задача 1.) Напишіть 3. уст. чит. „**Пещена дитина**“ звичайною мовою (прозою), відповідаючи на питання: Що робила мати? Що казали люди? Куди пішов Стасьо? Як там ёму було? Що переказала мати? Яка була погода на Різдво? Чи приїхали по хлопця? Що зробив він? Що зробила мати по сьвятах? Що найшла по дорозі?

Задача 2.) Напишіть так сáмо 31. уст. чит. „**Перепелиця і ёї діти**“, відповідаючи на питання: Що робила стара перепелиця що дня? Що оповідали їй діти 1., 2. а 3. вечера? Що відповідала она кожного разу?

Задача 3.) Напишіть прозою байку: а) „**Хома**“ (61. уст. чит.), б) „**Вовк і лев**“ (111. уст. чит.), в) „**Два приятелі**“ (115. уст. чит.).

Задача 4.) Напишіть прозою поезні: а) „**Найкрасша добич**“ (205. уст. чит.), б) „**Андрій Гофер**“ (210. уст. чит.), в) „**Під Санта-Лючія**“ (212. уст. чит.).

3. Описаня.

§ 238. Задача 1.) Опишіть після сказівок поданих в Граматиці для 3. і 4. року: а) яструба, б) рена, в) рака, г) муху, ґ) золото, д) тютюн!

Задача 2.) Опишіть а) Австрію, б) Європу (178. уст. чит.) після отенх сказівок: 1.) границі, 2.) поверхня землі, 3.) води, 4.) краї і міста, 5.) плоди (звїрі, рослини і мінерали), 6.) люди після віри, мови і занятя.

Задача 3.) Опишіть: а) нашу шкільну комнату, б) ваше обійсть, в) наше село, г) наше місто!

4. Порівняня.

§ 239. Задача. Порівняйте: а) дуба з виноградом, б) олово із сїркою, в) медведя з левом, г) слимака з дожджаником, ґ) рака з оселедцем, д) комнату шкільну з домашною, е) місто з селом, є) Буковину з Галичиною!

5. Листи.

§ 240. *Наука.* Лист треба писати чисто і виразно на відповіднім, до чужих на листовім папері добрим чорнилом. З лівого боку паперу треба оставити незаписаний край з-на 2 пальці, так само в долинї. В листах до чужих, особливо-ж до високо поставлених осіб не вільно нічо перечеркувати, вишкробувати або дописувати. Так само треба вистерігатись всяких похибок що-до мови і правописи.

Напис. Зо 3 пальці низше від горішнього краю паперу пишемо великими початковими буквами напис а то до кривних і знакових звичайно, як у розмові н. пр.:

*Дорогий Тату! Люба Мамо! Милый Вуйку!
Сердешний Товаришу! і т. п.*

До чужих осіб пишемо: а) до священників: Високопреподобний Отче! — б) до світських: Високоповажаний Пане!

Сам лист складає ся з 3 частий: 1.) вступу, 2.) змісту і 3.) закінчення.

У вступі подаємо в звичайних листах причину, чому пишемо, а в листах до чужих перепрашаємо за те, що сміємо писати.

Далі містить лист те, о чім писати або просити маємо.

На закінченє поздоровляємо крених і знакомих, а чужим виражаємо поважанє, вдячність або поклін і підписуємо наше імя. Побіч підпису з лівого боку означаємо місце, де, та день, місяць і рік, коли лист писаний.

Готовий лист вкладаємо, особливо до чужих осіб, в осібну обвертку (коверту) й заліплюємо або запечатуємо її. На обвертці пишемо як найвиразнійше адресу т. є. 1.) „Високопреподобний Отець“ або „Високоповажаний Пан“, далі 2.) імя і порекло того, до кого пишемо, 3.) єго стан, 4.) імя села або міста, де пробуває, 5.) послідню пошту і 6.) імя краю, коли лист іде за границю нашого краю.

В листах пишють в заіменниках, що означають особу, до котрої пишете, велику букву початкову.

Взорець листу.

Любі Родичі!

Вступ: Завтра новий рік, а сьогодні днина обрахунку за минувлий. Згадуючи, що я зазнав в тім році, пригадую собі перед

усім на Вас, мої дорогі, й рад би з Вами тими думками поділитись.

Зміст: Годі мені висчислити, кільки то добра зазнав я від Вас за весь той час. Тим менше годен я оцінити всі труди й жертви Ваші для мене. Чим же годен я віддячитись Вам за Вашу любов і опіку? Одною хиба молитвою, щоби Господь Бог продовжив Вам віку на многі літа, аби я мою вдячність міг ще доказати й ділами.

Закінченє: Із сею щирою мольбою на устах цілує
Вам руки

Ваш вдячний син

Чернівці, дня 31. грудня 1914. р. Олександр.

1. задача. Напиши такий самий лист від себе до батька!
2. задача. Напишіть лист до родичів від сина, що служить у війську після слідуючих сказівок:
Вступ. Перепрошає, що так довго не писав, бо був хорий. — **Зміст:** Упав з коня, і побив ся, тепер ліпше, надіє ся, що небавом виздоровіє зовсім. Родичі най не журять ся, єго доглядають старанно. — **Закінченє:** Поклін родичам і родині.
3. задача. Напиши лист до сестри такого змісту:
Вступ. Чому на 2 листи нема відповіди? — **Зміст.** Здоров. В школі добре. Зимно, а верхньої одіжки нема. Просьба о плац і звітку про родичів. — **Закінченє:** Поклін.

4. задача. Напиши письмо до бұвшого учителя з просьбою о виповненє свїдоцтва бідности, котре потребуєш до просьби о стипендию.
5. задача. Напиши лист до брата, в котрїм відповідаєш, що батько зможе прислати гроші на шкільну оплату аж за тиждень, скоро продасть кукурузи.
6. задача. Запроси листовно товариша до спільної науки задля испиту вступного до гімназї.

6. Просьби.

§ 241. *Наука.* *Просьби пишемо на великім аркуши доброго білого паперу. Зложивши єго поздовж у двоє, записуємо тільки праву половину кожної сторони. Зачинаємо просьбу написом з-на 4 пальці низше горішнього краю так, щоби стояла на серединї цілої ширини аркуша. Напис має мати титул і імя уряду, н. пр. Хвальний Уряде громадский! — Свїтле ц. к. Староство! — Високе ц. к. Правительство!*

По написи пишемо коротко і докладно саму просьбу і покликуюємось на те, чим підпираємо просьбу. На остаток пишемо місце, день, місяць і рік, а під тим додаємо підпис.

Просьби до урядів публичних і прилоги таких просьб мусять мати приписаний штампель; про се треба розвідатись у знатоків, аби не наразити ся на кару грошеву.

На правій половинї послїдньої сторони аркуша просьби пишемо: 1.) титул і адресу уряду, до котрого подаємо просьбу, 2.) під тим імя, стан і місце

пробування того, що просить і 3.) низше того короткий зміст просьби.

Просьбу віддаємо або власноручно до уряду або вкладаємо в обертку, запечатуємо, адресуємо й висилаємо поштою.

Взорець просьби.

Хвальне Товариство!

Прошу о ласкаве безплатне уміщенє в бурсї Хвального Товариства і попираю свою просьбу слїдуючими причинами:

1.) Скінчив я, як залучене свїдоцтво шкільне показує, школу народну з дуже добрим усьпїхом і здав испит вступний до рускої гімназії.

2.) Не може мій батько удержувати мене в школі, як се видно із приложеного свїдоцтва неможности.

В надїї, що Хвальне Товариство зволить вислухати моєї покїрної просьби, обіцяю, що старатись буду зі всіх сил заслужити собі на сю ласку.

Кицмань, дня 20. липня 1914. р.

Семен Книголюб.

(Напис на правій половині послідної сторони просьби.)

До

Хвального Товариства

„Руский Дім Народний“

в

Чернівцях.

Семен Книголюб.

ученик в Кіцмани

*просить о безплатне
уміщенє в бурсї.*

(З 2 прилогами.)

Задача. Напиши просьбу *а)* від себе до заряду школи о наділенє даровими книжками шкільними, *б)* від батька до повітової ради шкільної о відписанє кари грошевої за те, що ти через слабість не ходив до школи, *в)* від вуйка до ради громадської о запомогу на відбудованє хати, що єму згоріла.

7. Квіти і потвєрдження.

§ 242. *Наука. Квіт є потвєрженєм силати довгу. Квіт мусить містити: 1.) заплачену суму цифрами і буквами, 2.) докладне означенє того, хто заплатив і 3.) за що заплатив, 4.) місце, день і рік поквітвання, 5.) підпис того, що гроші отримав.*

Квіти мають звичайно мати штемпель після суми, на яку они виставлені.

Взорець квіту.

Штем-
пель

Квіт

на 30 К трицять К, котрі підписаний отримав від заряду школи народної в Вашківцях яко заплату річних 60 К за першу половину р. 1914.

Вашківці, 30. червня 1914. р.

Онисим Онисимчук,
сторож шкільний.

Задача. Напишіть квіт. а) на 40 К запомоги з каси громадскої, б) на 10 К 14 h за роботу столярську, в) на 40 К чвертьрічної плати за винаймленє хати, г) на 30 К 50 h яко часткову сплату довгу на 140 К —.

§ 243. Наука. Потвердження виставляємо замість квітів про дорученє якоїнебудь річи або й гроший, коли не вимагають від нас квіту. Потвержене мусить містити всі ті точки, що й квіт.

Потвержене.

Потверджую сим, що я отримав на розпродаж десять примірників (10 прим.) Буковинського Календаря на р. 1914., котрі переслало мені тов. „Руска Бесіда“ в Чернівцях через ч. господаря Івана Наума з Вашківців.

Вашківці, дня 1. грудня 1914. р.

Андрій Іванчук,
крамар.

Задача. Напишіть потвѣржене на а) одіж переслану кравцем, б) сяжень дров дарованих громадою, в) 20 К позичених на рік по 5%, г) книжки прислані крамарем.

8. Рахунки.

§ 244. Наука. Рахунок є спис доставлених товарів або виготовленої роботи і ціни тих предметів.

Рахунок має містити:

- 1.) місце і час виставлення рахунку,
- 2.) імя того, для кого рахунок призначений,
- 3.) день кождоразової доставки поодиноких предметів,
- 4.) спис поодиноких предметів і їх ціни із сумою,
- 5.) підпис того, що виставив рахунок.

Садагура, дня 13. марта 1914.

Рахунок

для п. Петра Павлюка, господаря тут.

День	Предмет	К	h
1912.			
3. січня	3 гусці соли	по 22 h	— 66
9. „	2 l нафти	„ 28 „	— 56
17. „	3 книжці шкільні	2	14
29. „	1 kg мила	—	66
	Разом .	4	02

Михайло Петрюк,
крамар.

Задача. Напишіть подібний рахунок від: а) кравця б) шевця, в) столяра, г) крамаря, д) господаря.

9. Почтові друки.

§ 245. *Наука.* Из слідуючих взірців видите, як належить виповняти друки почтові.

Той, що посилає а) гроші, або б) пакунок, пише на **передній** стороні а) наказки б) адресу пересилкового так, як се видно по словах друкованих *скорописею*.

1.

Взорець.

Переказана
квота
20 К 50 ₪
Імя і місце
перебування
посилаючого.

Остан
Сидірчук
в Іспасї
посилає сї
гроші на
сплату
довгү.

Почтова переказка на **20 К 50 ₪**

двацять

К 50 ₪

Адрес: *Вп. Пан*

Іля Олександрюк,
крамар

Місце призначеня: *Вижниця*

Улиця і номер дому: *Улиця головна ч. 5.*

Наука. Той, що отримав наказку, пише на **задній** стороні наказки день і рік та своє імя.

Посьвідчаю прийнятє переказаної квоти:

(Місце:) *Вижниця*

(Імя.)

дня 7. лютого 1914.

Іля Олександрюк.

2.

Адрес пересилковий.

Імя, місце
перебування і
помешканє
посилаючого.

До *Вп. Пана*

Місце до
придплення
значків поч-
тових.

Степана Олєвича,
ученика

Іван
Олєвич,
Кіцмань.

Рід: *пакунок.* в *Чернівцях,* ули-
ця *руська ч. 8.*

Содержанє: *Послїдна*
одїж. *почта: Чернівці.*

Вартість: *Їрай: Буковина.*
20 К.

Наука. Відбираючий пише на відворотній сторонї
адресу пересилкового:

Квіт відбираючого.

Посьвідчаю належите відібране посилки на
відворотній сторонї означеної:

(Місце:) *Чернівці* (Імя.)

дня 1. січня 1914. *Степан Олєвич.*

Задача. Купить і виповніть *а)* поштову наказку,
б) адрес пересилковий!

Увага до письменних вправ: Інші важні пись-
ма, як: записи, угоди (контракти) і т. п. треба
виготовляти у ц. к. нотарів або у других со-
вістних знатоків, щоби не наразити ся на страти
та процеси.

Зміст.

Часть I.

Наука о звуках, наголосі і словотвореню. (§. 1.—24.)

	Стор.
1. А. Реченє, слова, склади, звуки і букви (§. 1.—3.)	3
Б. Голосозвуки (§. 4.—5.)	4
В. Переміна голосозвуків (§. 6.—8.)	5
Г. Поділ шелестозвуків (§. 9.)	6
Ґ. Мягченє шелестозвуків (§. 10.—19.)	7
2. Наголос (§. 20.)	10
3. Корінь, я́ростки, приставки, пень і окінчення слів (§. 21.—23.)	11
4. Зложені слова (§. 24.)	12

Часть II.

Части мови відмінні. (§. 25.—146.)

1. Части мови (§. 25.)	13
2. А. Іменники (§. 26.—31.)	14
Б. Творенє іменників (§. 32.)	15
В. Рід іменників (§. 33.—36.)	16
Г. Відміна іменників (§. 37.—72.)	17
3. А. Прикметники (§. 73.)	33
Б. Поділ прикметників (§. 74.—75.)	34
В. Творенє прикметників (§. 76.)	35
Г. Степованє прикметників (§. 77.—80.)	—
Ґ. Відміна прикметників (§. 81.—84.)	37
4. А. Числівники (§. 85.)	39
Б. Поділ числівників (§. 86.)	40
В. Відміна числівників (§. 87.—91.)	—
5. А. Заіменники (§. 92.)	43
Б. Відміна заіменників (§. 93.—106.)	44
6. А. Дієслова (§. 107.)	50
Б. Творенє дієслів (§. 108.—109.)	51
В. Види дієслів (§. 110.—118.)	—
Г. Способи висказу (§. 119.—120.)	54
Ґ. Відміна дієслів (§. 121.—146.)	55

Часть III.

Складня, части мови невідмінні, перепинанє. (§. 147.—215.)

	Стор.
1. Реченє поєдинче (§. 147.—150.)	69
2. Реченє розширене і нерозширене (§. 151.)	70
А. Предмети (§. 152.—161.)	71
Б. Предмети з приіменниками (§. 162.—163.)	74
В. Прислівники і придатки прислівникові (§. 164.—181.)	76
а) Поділ прислівників (§. 164.—166.)	76
б) Творенє прислівників (§. 167.—168.)	78
в) Придатки прислівникові (§. 169.—174.)	78
Г. Придатки прикметникові (§. 175.—182.)	82
3. Розставка слів в реченю (§. 183.—184.)	86
4. Скороченє слів (§. 185.)	88
5. А. Реченя зложені. Злучники (§. 186.—194.)	88
Б. Роди речень побічних (§. 195.—207.)	92
6. Розставка речень (§. 208.)	100
7. Реченя стягнені і пропускові (§. 209.—212.)	100
8. Розбір слів і речень (§. 213.—215.)	103

Часть IV.

Правопись. (§. 216.—235.)

1. Самозвуки (§. 216.—223.)	106
2. Шелестозвуки (§. 224.—229.)	109
3. Чужі слова (§. 230.—232.)	111
4. Великі букви (§. 233.)	112
5. Діленє слів (§. 234.)	112
6. Перепинанє (§. 235.)	113

Часть V.

Вправи письменні. (§. 236.—245.)

1. Оповіданя (§. 236.)	115
2. Переробленя (§. 237.)	116
3. Описаня (§. 238.)	117
4. Порівнаня (§. 239.)	117
5. Листи (§. 240.)	117
6. Просьби (§. 241.)	120
7. Квіти і потвердження (§. 242.—243.)	122
8. Рахунки (§. 244.)	124
9. Почтові друки (§. 245.)	125